

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 24 • Sayı / Issue: 2 • Aralık /December 2024 • 170-193

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1531023

HJALMAR SUNDÉN'İN (1908-1993) DİN PSİKOLOJİSİNDEKİ YERİ VE DEĞERİ: UNUTULMUŞ BİR KURAMI GÜN YÜZÜNE ÇIKARMAK

Hjalmar Sundén's (1908-1993) Impact and Significance in the Psychology of Religion: Bringing a Forgotten theory to Light

Sakin ÖZİŞİK

Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
Assist. Prof. Dr., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences, Chair for Psychology of Religion, Ankara, Türkiye

sakin.ozisik@asbu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3658-707X>

Asım YAPICI

Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
Prof. Dr., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences, Chair for Psychology of Religion, Ankara, Türkiye

asim.yapici@asbu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-7041-9064>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 09.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 30.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sakin Özışık-Asım Yapıcı)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

HJALMAR SUNDÉN'İN (1908-1993) DİN PSİKOLOJİSİNDEKİ YERİ VE DEĞERİ: UNUTULMUŞ BİR KURAMI GÜN YÜZÜNE ÇIKARMAK

Hjalmar Sundén's (1908-1993) Impact and Significance in the Psychology of Religion: Bringing a Forgotten theory to Light

Öz

“Hjalmar Sundén, din psikolojisi alanına nasıl bir katkı sağlamıştır?” sorusu bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda rol teorisinin hem muhtevası hem de din psikolojisinin temel araştırma konularından dinsel değişim ve dinsel tecrübeyi açıklamada işlevselliği sorgulanmaktadır. Çalışmanın amacı Sundén'in geliştirdiği rol teorisini, Türk akademisine tanıtmaktır. Sundén'in din psikolojisine getirdiği yenilikler, teorilerinin uygulanışı, destekleyici araştırmalar, eleştiriler ve Türkiye'deki potansiyel kullanımı irdelenmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden döküman analizi tekniğinin benimsendiği bu çalışmada veriler/bilgiler, Sundén'in eserlerinden (birinci elden kaynak) ve onun hakkında yapılan çalışmalardan (ikinci elden kaynak) toplanmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi teknikleriyle çözümlenmiştir. Makalede; “rol teorisi”, “dinî gelişim”, “dinsel değişim”, ve “dinsel tecrübe” olmak üzere dört temel kategori üzerinden hareket edilmiştir. Bu kategoriler rol teorisinin temel vurgularını oluşturmaktadır. Bununla birlikte rol teorisini “geliştirmeye yönelik çalışmalar” ve “sorgulayan/test eden çalışmalar” şeklinde iki farklı kategori daha belirlenmiştir. Sonuca göre Sundén geliştirdiği rol teorisine din psikolojisi araştırmalarına disiplinler arası bir yaklaşım getirmiş, bu bağlamda genel psikoloji ve dinler tarihi ile olan ilişkilerini güçlendirmiştir. Sundén'in rol teorisi, dinsel deneyimlerin algısal bir süreç olduğunu ve bireyin önceki deneyimleri ve kültürel referanslarıyla şekillendiğini vurgular. Rol teorisinin temel unsurları arasında dinî deneyimlerin psikolojik izahı, algısal süreçler, dinî sosyalleşme ve dinî eğitim bulunmaktadır. Dinsel deneyimleri ve dinsel değişimleri psikolojik olarak inceleyen Sundén'in rol teorisi, yerel ve kültürel bağlamda dinî deneyimi anlamak için potansiyel bir araç olabilir ve Türk din psikolojisi bu perspektiften önemli ilhamlar alabilir. Sundén'in rol teorisi, dinî deneyimleri anlamak ve din psikolojisi araştırmalarına disiplinler arası bir bakış açısı getirmek için önemli bir kaynaktır ve Türk din psikolojisi alanında potansiyel katkılar sağlayabilir. Sundén'in nitel araştırma yaklaşımı, Türk din psikolojisine uygulanabilir ve yerel bir rol teorisi geliştirmede ilham verici olabilir.

Anahtar Kelimeler: Hjalmar Sundén, Din psikolojisi, Rol teorisi, Dinî deneyimler, Disiplinler arası yaklaşım.

Abstract

The primary question addressed in this study is: "What contributions has Hjalmar Sundén made to the field of the psychology of religion?" In this context, the study explores both the content of Sundén's role theory and its functionality in explaining key topics within the psychology of religion, such as religious change and religious experience. The main goal is to introduce Sundén's role theory to Turkish academia. The study examines Sundén's innovations in the psychology of religion, the application of his theories, supporting research, criticisms, and the potential utility of his framework in Türkiye. Adopting the document analysis method, a qualitative research technique, the study draws on primary sources (Sundén's original works) and secondary sources (studies about Sundén). The data were analyzed using descriptive and content analysis techniques. The article is organized around four main categories: "role theory," "religious development," "religious change," and "religious experience." These categories reflect the central themes of Sundén's role theory. Additionally, two supplementary categories were identified: "studies aimed at developing role theory" and "studies that question or test role theory." The findings reveal that Sundén introduced an interdisciplinary approach to the psychology of religion through his role theory, thereby strengthening its connections with general psychology and the history of religions. Sundén's theory underscores that religious experiences are perceptual processes shaped by an individual's prior experiences and cultural references. Key components of the theory include the psychological explanation of religious experiences, perceptual processes, religious socialization, and religious education. Sundén's role theory, which provides a psychological analysis of religious experiences and changes, offers a valuable framework for understanding religious phenomena within local and cultural contexts. Turkish psychology of religion can draw significant inspiration from this perspective. Furthermore, Sundén's qualitative research approach is highly adaptable to the Turkish context and has the potential to inspire the development of a localized role theory. His interdisciplinary perspective represents an important resource for advancing the field of psychology of religion in Turkey and for understanding the nuances of religious experiences in diverse cultural settings.

Keywords: Hjalmar Sundén, Psychology of religion, Role theory, Religious experiences, Interdisciplinary approach.

GİRİŞ

Bu çalışma Sundén'in din psikolojisine katkısını konu edinmektedir. Çalışmanın iki temel amacından bahsedebiliriz: Birincisi Sundén'i ve onun geliştirdiği rol kuramını Türk akademisine tanıtmak, ikincisi ise Türk din psikolojisinde pek fazla bilinmeyen, din psikologları tarafından bilinse de özellikle dinî gelişim ve dinî tecrübe konusunda genel itibarıyla ihmal edilen yöntem ve bakış açısını yeniden hatırlatmaktır. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- Sundén, yaşadığı dönemde din psikolojisine ne/neler kazandırmıştır?
- Sundén teorisini oluştururken kimlerden nasıl yararlanmıştı?
- Sundén'i destekleyen/test eden araştırmalar yapılmış mıdır? Bunlar, onun teorisine nasıl bir katkı sağlamıştır?
- Sundén'in kuramına yönelik eleştiriler ve bu eleştirilerin dayanakları nelerdir?
- Sundén'in kuramı Türkiye dâhil Müslüman dünyada dinî gelişim ve dinî tecrübeyi anlamada işlevsel olabilir mi?
- Türk din psikolojisinde yapılacak kuramsal ve ampirik araştırmalarda Sundén'in rol teorisinden verimli ve işlevsel bir şekilde yararlanılabilir mi?

Bu sorulara cevap aranan makalede nitel yöntem benimsenmiştir. İlgili bilgiler ilk olarak Sundén'in eserlerinden, ikincisi onun hakkında yapılan çalışmalardan hareketle toplanmıştır. Elde edilen veriler/bilgiler betimsel analiz ve içerik analizi teknikleriyle çözümlenmiştir.

Sundén, din psikolojisinin 1930'lardan 1970'lere kadar yaşadığı duraklama ve gerileme döneminde bu disiplini adeta yeniden canlandırmıştır. Belzen'den hareketle söylenecek olursa Sundén, siyasî krizler ve savaşlarla boğuşan 20. yüzyılın kaotik ortamında, İskandinav ülkeleri başta olmak üzere Kıta Avrupası'nda din psikolojisini besleyen ve geliştiren bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Belzen, 1996). Böyle bir şahsiyetin bilhassa Türkiye'de din psikolojisiyle iştigal edenlere hem hatırlatılması hem de Sundén'den yararlanma imkânı varsa bunun bilimsel anlamda kullanılması isabetli olacaktır.

Bu makalede Sundén'in din psikolojisi anlayışı, dinî olguları anlamlandırma biçimi benimsediği yöntemsel yaklaşım ve dinî rol teorisinin tartışılması hedeflenmektedir. Çünkü Sundén'in rol kuramı, din psikolojisinin dinî duygu, dinî tecrübe, dinî gelişim ve dinî sosyalleşme gibi kadim araştırma konularını belli düzeyde açıklama potansiyeline sahiptir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türk din psikolojisinde Sundén'in ismi ilk kez Kerim Yavuz'un (2013) eserlerinde geçmektedir. Çağdaş dönemde Sundén adı yer yer duyulmaya başlamış (örn, Holm, 2004; Karaca, 2019; Özışık, 2023), dahası Maraşlıoğlu'nun (2023) doktora çalışmasında Sundén'in rol teorisi referans alınmıştır. Söz konusu doktora tezinin bulgularının bir kısmı Maraşlıoğlu ve Kartopu (2023) tarafından yeniden yayınlanmıştır. Ayrıca Maraşlıoğlu'nun (2023) Hjalmar Sundén'in rol Kuramının din psikolojisindeki yeri ve değeri ile ilgili giriş mahiyetinde bir makale kaleme aldığı da görülmektedir. Bununla birlikte Sundén ve onun dinî rol teorisini daha detaylı ele almanın bu alandaki boşluğu doldurmaya katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

1. Sundén'in Akademik Biyografisi

1908'de İsveç Eksjö'de doğan Sundén, lise ve üniversite eğitimine Stockholm'de devam etmiş, 1930'da edebiyat tarihi felsefe ve dinler tarihinde lisans eğitimini tamamlamıştır. Ayrıca 1932 yılında Uppsala Üniversitesi'nde Teoloji Fakültesinden mezun olduktan sonra İsveç Luteriyen Kilisesi'nde rahip olarak görevlendirilmiştir. 1940'ta yine Uppsala Üniversitesi'nde teoloji alanında doktora tezini başarıyla savunmuştur.

Üniversite eğitimi esnasında Almanca, Fransızca ve İngilizce ile İbranice, Eski Yunanca ve Latinceyi iyi derecede öğrenen Sundén, Stockholm Üniversitesi'nde Nathan Söderblom'un¹

¹ Nathan Söderblom (1866 -1931), İsveçli bir din adamı ve teologdur. 1914'ten 1931'e kadar Uppsala Üniversitesi'nde teoloji profesörü olarak görev yapmıştır. Söderblom'un teolojik çalışmaları, özellikle Hristiyanlık

öğrencisi ve kendisinin de dayısı olan ünlü oryantalist Tor Andrae'den dinler tarihi dersleri almıştır (Wulff, 1997). Burada dikkat edilebilecek husus şudur: Sundén, din bilimleri (Religionswissenschaft) ve din tarihi üzerine çalışırken din psikolojisi literatürünü okuma ihtiyacı hisseder. 1934'te Paris ve Strazburg'a giderek filozof Henri Bergson'un din teorisini inceler. 1940'ta Uppsala'da yaptığı "La théorie bergsonienne de la religion" (Bergsoncu Din Kuramı) adlı doktora teziyle teoloji doktoru unvanını kazanır (Wikström 1987; 390). Tezinde, Bergson'un ahlak ve dinin kaynağıyla ilgili görüşlerini eleştirel bir şekilde değerlendirir.

Ayrıca öğrencilik yıllarında psikolojiye ilgi duyan Sundén, Nazi rejiminin baskısından kaçan David Katz'in (1881-1953) genel psikoloji derslerini de takip etmiştir (Belzen, 1995,50;1996,183). Bu dersler onun psikolojiye yönelik ilgisinin gelişmesinde ziyadesiyle etkili olmuştur. Azizlerin mistik deneyim anlatılarından etkilenen Sundén'in -doktora çalışmasından sonra- söz konusu deneyimlerin psikolojik arka planını anlama ve bunları sosyal psikolojik bir bakışla açıklama çabası, onun araştırmalarında merkezi bir konum teşkil etmiştir. Anlaşılacağı üzere Sundén'in mistisizme ve dinî tecrübeye yönelik ilgisi, onun din psikolojisi alanına yönelmesinde başat bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950'lerde, Karl Jaspers başta olmak üzere dine felsefi ve psikolojik bir şekilde yaklaşan düşünürlerden de etkilenen Sundén, kendine özgü bir din ve dindarlık anlayışı geliştirmiştir (Sundén, 1959/1966). 1932'den 1967'ye kadar rahiplik, ortaokullarda din dersi öğretmenliği, eyalet polis akademisinde psikolog olarak çalışan ve Uppsala Üniversitesi Teoloji Fakültesinde dinler tarihi dersleri veren Sundén, 1967'de parlamento kararıyla Uppsala Üniversitesi'nde açılan Din Psikolojisi kürsüsüne başkan olarak atanmıştır (Belzen, 1996, 182; Heine, 2005).

Akademik camiada tanınırlığı hem İsveççe olarak kaleme aldığı "Religion och Rollerna /Din ve Roller" (1959) adlı kitabını yayımlamasından hem de 1960'ta Stockholm'de din dersi öğretmenliği yapmasından sonra başlamıştır. Din psikolojisi kürsüsünü kurduktan sonra ise İsveç'te din psikolojisinin ilahiyat eğitimi içinde yer almasını sağlamıştır.

Bu arada 1963 yılında, "Uluslararası Din Psikolojisi Derneği"ne (kuruluşu 1914) üye olan Sundén 1984'te derneğin onursal başkanı seçilmiştir. Başyapıtı olan "Din ve Roller" ilk kez Almanca olarak "Die Religion und die Rollen" (1966) adıyla çevrildiğinde, fikirleri Almanya, Hollanda ve Belçika'da takip edilmiş ve 1980'lerin sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde de yayılmıştı (Belzen, 1995, 51; 1996, 184). Öğrencileri arasında, Uppsala'da Sundén Kürsüsü mensuplarından Owe Wikström, Finlandiya'daki İsveç Abo Üniversitesi'nde Din Araştırmaları Profesörü Nils G. Holm ve Lund Üniversitesi'ndeki Antoon Geels bulunmaktadır (Heine, 2005, 256). Sundén, geniş bir konu yelpazesini kapsayan otuz kitap ve 200'den fazla makale yazmıştır. Tarihi ve önemli şahsiyetler hakkında psikolojik incelemeler yayınladı. Aziz Augustine, Aziz Bridget, Ávilalı Teresa, Martin Luther, Lars Levi Laestadius, Dag Hammarskjöld, Nathan Söderblom, Ramakrishna, Selma Lagerlöf, August Strindberg ve Albert Camus üzerine çalışmaları bulunmaktadır (Wikström, 1987, 390; Belzen, 1996, 187; Lindgren, 2014).

2. Rol Teorisinden Din Psikolojisine

2.1. Rol Teorisi ve Kapsamı

İnsanlar varoluşu nasıl algılamakta, bu bağlamda dinsel deneyimlerini nasıl yaşamaktadırlar? Neden bazı insanlar varoluşu rastgele bir olgu olarak düşünürken bazıları nedenselliklerin etkileşiminden bahsetmekte ve yine bazıları kader terimini tercih etmektedir? "Öteki" veya "başkası" ile temas deneyiminde niyetler nasıl algılanmaktadır? Dinsel bir dünya deneyimi psikolojik olarak nasıl mümkün olabilir (Wikström, 1987, 390)? Din ve Roller adlı kitabında bu sorulara yanıt arayan Sundén'e göre İncil geleneği insanlara, Hristiyanların Tanrı ile nasıl iletişim kurdukları ve O'nun varlığını nasıl deneyimlediklerine dair davranış ve rol kalıpları

ve toplumsal meseleler üzerine odaklanmıştır. Kilise ve modern toplum arasındaki ilişkileri ele almış ve dinî inançların toplumsal dönüşüme nasıl katkıda bulunabileceğini araştırmıştır. Ayrıca 1914'ten 1931'e kadar İsveç Kilisesi Başpiskoposu olarak görev yapmıştır. 1925'te Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır (Sharpe, E. J. (1969). Nathan Söderblom and the study of religion. *Religious studies*, 4(2), 259-274.

sunmaktadır. Kalıp (pattern) kelimesi rol teorisinde anahtar kavramlardan birisidir. Sundén bazen *referans çerçevesi* (*frame of references*) ve bazen de *referans sistemi* (*reference system*) terimlerini de kullanmaktadır (Sundén, 1966, 69; 1975,130; Duchesne-Guillemine vd. 1965, 445-446). Örneğin Sundén'e göre Mezmurları okuyan insanlar Davud'un mitolojik figürüne özenip kendilerini bir etkileşim sisteminde ve Tanrı ile bağlantılı bir insan rolünde bulurlar. Bu, insanların Tanrı'ya güvendiklerinde mitolojilerde olduğu gibi Tanrı tarafından kurtarılmayı bekledikleri anlamına gelmektedir. Böylece durum ne kadar umutsuz olursa olsun Tanrı'nın verdiği sözleri sonunda yerine getireceğine inanırlar (Sundén, 1962).

Sundén'in rol teorisinde üzerinde durduğu önemli konulardan birisi dinî deneyimin nasıl anlaşılması gerektiği meselesidir. Bu bağlamda "Bir tecrübeyi iki farklı kişiden birisinin dini, diğerinin ise sıradan bir deneyim olarak algılanmasının nedeni nedir? Sorusuna Sundén, sosyal psikoloji ve algı psikolojisinden devşirdiği kavram ve yaklaşımlarla ve fenomenolojik bir bakış açısıyla cevap arar. O, naif realizmi reddederek her algının sosyal öğrenmenin sonuçları tarafından belirlendiğini vurgular. Başlangıcı 1930'lara dayanan Gestalt psikolojisinin bulgularına uygun olarak Sundén, algı hadisesinin bireysel ve kültürel açıdan öznel olduğunu, bu nedenle algı nesnesinin çoklu yorumlanabilir bir karakter arz ettiğini, kültürel ve tarihsel referans çerçevelerinin algılama sürecinde etkin olarak devreye girdiğini iddia eder. Dolayısıyla dinî deneyim, yaşanan hadisenin dinî olarak algılama yeteneğiyle doğrudan ilişkilidir. Zira bir dinî geleneği bilmek, dinî deneyim için gerekli bir ön koşuldur. İnsan gerçekliğini kültür tarafından inşa edilmiş olarak kabul eden Sundén, belirli bir kültürün insan özneliğini nasıl yapılandırdığını açıklamak için rol kavramını benimsemiştir. Bu çerçevede o, sosyal psikolojik bir bakış açısıyla dinî gelenekleri, Tanrı'nın insanlarla etkileşim sürecinin hikâyeleri olarak değerlendirmiş; dahası bu hikâyeleri, duruma özgü rollerin tipik bir deseni olarak nitelendirmiştir. Çünkü bir geleneği bilmek, o gelenekteki belirli karakterlerden rol almayı ve onlarla özdeşleşmeyi mümkün kılar. Bu tür bir rol alma ve özdeşleşme bireyin kendi durumunu, aktarılan geleneğin hikâyesindeki gibi görmeyi içerir (Källstad, 1974; Holm, 1976; Wikstrom, 1975).

Sundén'e göre, dinî deneyimlerin kültürel geleneklerle sıkı sıkıya bağlantılı olması, bunların içsel psişik katmanlardan mülhem olduğu ve aniden ortaya çıktığı anlamına gelmez. Çünkü dinî deneyim özü itibarıyla bir algı meselesidir ve duyuşsal uyarımın organize bir şekilde anlamlandırılma sürecinde meydana gelir. Dolayısıyla dinî deneyim varoluşsal bir "gerçeğin" sezgisel olarak tanınmasına denk gelmektedir. Dinî deneyimde öğrenme süreci belirleyici bir faktör olduğu için, dinî deneyim yeniden üretilebilir bir olgudur. Bazı bilim insanlarının dinî deneyimi sırf psişik faktörlere indirgemesi bu olguyu izahta yeterli değildir (Sundén, 1967, 46).

Konuyu biraz daha detaylandırmak gerekirse şu iki soruyu öne çıkartmak yerinde bir harekettir: Eğer dinî deneyim bir algı meselesi ise o halde algı ne demektir ve algıda psikolojik süreçler nasıl işlemektedir?

Sundén'e göre algılama, gerçekliğin fotoğraflık bir tasviri olarak değil uyarıların seçici bir şekilde güncellenmesi (algıda seçicilik) ile gerçekleşmektedir. Bu süreç sırasıyla "duyuşsal uyarım", "duyuşsal işlemler", "duyuşsal işlemlerin yorumlanabilmesi için algısal desenin aranması ve keşfi", "desen bulunduğu algısal içeriğin buna göre yapılandırılması ve anlam kazanması" şeklinde gerçekleşir (Wikström, 1987, 392). Önce dış uyarımlar serebral kortekse duyu sinirleri aracılığıyla iletilir. Fizyolojik olarak duyu sinirleri, uyarıcının sınıflandırılabilmesi ve kişi için anlam kazanabileceği bir "kalıp" arayışının başladığı yerdir (Sundén, 1982,33, 36). Mesela bir kelimenin kalıbına önceden sahip olduğunda tamamını okumadan birkaç harfin algılanması bütün kelimeyi tanımak için yeterli olabilir (Sundén, 1975, 14 vd.). Yani okuyucu teolojik terimler için bir kalıba sahip değilse "ekümenik" ile "ekonomik"i karıştırma hatasına daha fazla meyillidir. Önceden oluşturulan kalıp, algısal içeriği yapılandırır ve organizmaya ulaşan uyarımları anlamlandırır. Bundan dolayı Sundén, algıyı bir yorumlama süreci olarak değerlendirmektedir. Beklentiler, ihtiyaçlar ve güvenlik gibi motivasyonel faktörler de algının şekillenmesinde rol oynar (Sundén, 1982, 33-33; 1966,14). "Beyin aktivitesi- sinir sistemi- kişiye içinde bulunduğu durum için bir davranış kalıbı bulmayı amaçlar. Başarısız olduğunda veya kişi içinde bulunduğu duruma ilişkin bir kalıptan yoksun kaldığında, korku dediğimiz şey ortaya çıkar. Bu nedenle

Sundén'e göre korku, "dışarıdan gelen uyarıların anlamlı bir kalıba aktarılmadığı durumlarda ortaya çıkan bir hal" olarak tanımlanabilir (Sundén, 1975, 14).

2.2. Dinî Deneyimin Oluşma Sürecinde Kültürel Referansların Bireysel Yansıması

Sundén, dinî deneyimin yaşanması için gerekli koşulların her zaman yeterli olmayacağını da belirtir. Buna göre dinî deneyimin ortaya çıkması için sadece dinî bir referans çerçevesine sahip olmak yeterli değildir. Bununla birlikte yoğun bir psikolojik angajmana yani içten bir inanca ve gönülden bağlılığa ihtiyaç vardır (Sundén,1967, 49; Belzen,1996, 184). Esasen bu da kutsalın sirayetiyle (bulaşma) gerçekleşir. Dinî deneyimi bir tür algı olarak tanımlayan Sundén, iddialarını bilişsel psikolojiye dayandırarak (Källstad, 1987, 391) sosyal ve kültürel faktörlerden etkilenmeyen dinî deneyimlerin olduğunu *a priori* olarak savunan Rudolf Otto gibi düşünürlere de karşı çıkmaktadır (Belzen, 1995,49; Belzen, 1996,183). Algular, bireyin bilgisi ve önceki deneyimleri ile şekillenen referans çerçeveleri tarafından filtrelenir. Bu referans çerçeveleri, neyin algılandığını ve algılananın birey tarafından nasıl anlamlandırıldığını etkiler. Sundén, algıyı duyuşsal bilgi girdisinin çeşitli referans çerçeveleriyle eşleştirildiği bir süreç olarak da tanımlar. Birey, duyuşsal bilgi ile uyumlu bir referans çerçevesine sahip olduğunda yaşadığı deneyimin içeriği öznel olarak yapılandırılarak belirli bir anlam kazanır. Dinî deneyimler, diğer algular gibi dinî referans çerçevelerine erişimle ortaya çıkar. Bu nedenle dinî deneyimler, "dinî referans sistemleri, dinî gelenekler, mitler ve ritüeller olmadan düşünülemez" (Sundén, 1966, 65; 1977; Wulff, 1997,144). Anlaşılacağı üzere Sundén için dinî deneyimler, dinî ilişkilerin başlangıcı değil sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Belzen, 1995, 49). Örneğin din değiştirme deneyimlerine eşlik eden dinî vizyonlar /müşahedeler yaşanan değişimin temel nedeni olarak değil zaten başlayan değişimin bir sonucu olarak tezahür etmektedir. Hatta çoğu kere söz konusu vizyonlar yaşanan değişimi meşrulaştırmaya hizmet etmektedir.

2.3. Rol Teorisinde Disiplinlerarasılık

Yapısal-analitik, sembolik etkileşimcilik ve algısal-analitik modelleri din psikolojisiyle bütünleştiren Sundén, dinler tarihi ve çağdaş teorilerden de ziyadesiyle istifade etmiştir. Dinî metinler hakkındaki geniş bilgisiyle birlikte otobiyografi, günlükler, kişisel yazılar ve mektuplar gibi belge türlerinin psikolojik yorumlanmasında kendi geliştirdiği rol perspektifini kullanmıştır. Sundén'e (1967, 46-47) göre din psikolojisi özünde "dinî deneyimler ve davranışların incelenmesi" olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle din psikolojisi, dinî deneyimlerin ve dinî davranışların psikolojik koşullarını ve işlevlerini incelemeyi en temel görevi olarak benimsemelidir. Bu bağlamda Sundén, din psikolojisinin hem genel din bilimleriyle temasını asla kaybetmemesi hem de genel psikolojinin verilerini "dikkate alması" gerektiğini sürekli vurgulamıştır (Lingren, 2014, 1-2).

Araştırmalarında nitel yöntemi kullanan Sundén, bilhassa kişisel belgeleri (otobiyografi, anı, mektup, şiir ve sanat ürünleri vb.) ve ikincil kaynakları (biyografiler, bir kişi hakkında yapılan gözlemler, bilimsel tahliller, tenkitler vb.) kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Bu kapsamda onun, tıpkı James gibi sıra dışı kaynaklardan derlediği anekdotlara sıkça yer verdiği görülmektedir (Sundén, 1966, 379-385). Şu hususu da önemle vurgulamak gerekir ki Sundén, Freud ve Durkheim başta olmak üzere dini, insan ürünü ve yanılısma olarak gören bilim insanlarının eleştirilerinin, dolayısıyla modern çağda dine ve dindarlığa yönelik pozitivist meydan okumaların farkındadır. Onun kabul ettiği bu yaklaşım, determinist-mekanistik bir referans sisteminin iç karartıcı olduğunu düşünen Bergson'un fikirlerine dayanmaktadır. Çünkü bir insanın yaşamını yalnızca kader veya şansa bağlaması yahut "Durdurulamaz, kontrol edilemez bilimsel mekanik güçlere maruz kaldığını düşünmesi hiç de heyecan verici değildir." (Sundén, 1966,193). Sundén, temel dinî işlevi zekâyâ eklerken insan organizmasının "kendi kendini düzenlemesine" güvenen Bergson'un teorisini takip etmektedir. Ancak Sundén (1966,192)'e göre eğer etik talepler, ebedi hedefler ve yaşanabilir bir dünya düzeni ile karakterize edilen somut bir inançtan bahsedilecek olursa bu inancın toplumsallaştırılması ve insanların öz-düzenlemelerini de buna göre yapabilmesi gerekmektedir.

2.4. Sundén'in Eserinin İçeriği Hakkında Bazı Mülahazalar

Sundén'e (1965,448) göre din psikolojisi, her şeyden önce dinî deneyimin fark edilmemiş yönlerini keşfetmeye yönelmelidir. Bunun için rol kavramı önemli bir başlangıç olabilir. Bundan dolayı o, rol kavramını dinî-psikolojik bağlamlara uygulamıştır. Sundén, tarihsel ve çağdaş örneklerle müracaat ederek algısal psikolojide yer alan rol kavramının dinî deneyimde nasıl tezahür ettiğini tartışmaktadır. Ona göre rol "alınan", "uyum sağlanan" ve "içselleştirilen" bir özelliğe sahiptir. Son tahlilde rol oluşumu bireyin kendisini özdeşleştirmesi yoluyla gelişmektedir. Sundén'e göre her türlü dinî eylem "esas olarak ikili bir rol olarak" anlaşılmalıdır. "Bir kişi kendisini İncil geleneğindeki bir insanın figürüyle özdeşleştirdiğinde, aynı anda Tanrı'nın rolünü de üstlenmektedir. Başka bir deyişle İncil'deki anlatı temelinde insan, Tanrı'nın eylemlerini tahmin edebilir ve kendi deneyiminde ortaya çıkacak her şeyi Tanrı'nın eylemleri olarak algılayabilir" (Sundén, 1966, 29). Sundén, bu temele binaen eserinde Hristiyan ve Hristiyan olmayan geleneklerden bir dizi olguyu yorumlamaya çalışmaktadır. Halüsinasyonlar, vizyonlar, Marian görüntüler, dua, derin düşünme ve tefekkür gibi dinle ilgili kavramlar onun incelediği konular arasında yer alır (Sundén, 1962).

Sundén, "Din ve Roller" adlı kitabının ilk bölümünde, çeşitli dinî geleneklerden devşirdiği bilgilerle kendine ait dinî deneyim görüşünü geliştirmiştir. Burada o, naif gerçekçiliği² eleştirerek başlar ve her algının sosyal öğrenmenin sonuçları tarafından belirlendiğini hatta kontrol edildiğini vurgular. Söz konusu eserinde bir şeyi anlayabilmek için derin bir öğrenme sürecinden geçilmesinin gerekli olduğunun altını çizen Sundén, dinî öğrenme ve dinî sosyalleşme sürecinde de aynı ilkenin geçerli olduğunu belirtir. Ona göre dinî bir gelenek edinmek ve bu gelenekte yaşayabilmek için öncelikle dinî bir bilgiye sahip olmak, bu çerçevede neye odaklanılacağına farkına varmak ve dini önemli kılan şeyleri anlamak gereklidir. Kitabın "Rol ve Öğreti" bölümünde Sundén, dünya görüşlerinin rol edinimi temelinde nasıl farklılaştığını ele almaktadır. Bu bağlamda o, Hristiyan-Batı dünyasında oldukça güncel ve gerilimli bir konu olan "öğretilen ile yaşanan din" arasındaki farka dikkat çekmektedir.

Sundén, "dinî deneyimin psikolojik izahı" (ss. 1-190) ile "roller ve öğretisi" (ss. 196-235) başlıklarıyla eserinin ilk iki bölümünü şekillendirdikten sonra üçüncü bölümde "psikoanalizin din psikolojisine katkısı" (ss. 236-277) konusunu ele alır. Burada onun, rol kavramını sadece algısal psikolojik zeminde izaha çalışmadığı, bununla birlikte Freud ekolünden mülhem derinlik psikolojisinin yaklaşımlarını da kullandığı görülmektedir. Bu başlık altında Freud'un hem din psikolojisine katkıları hem de kişilik psikolojisi ile ilgili açıklamaları da yer almaktadır. Dördüncü bölümde müstakil olarak "C. G Jung'un din psikolojisine katkısı" (ss. 295-330) konusuna odaklanan Sundén, Swedenborg ve Gruntdtvig gibi İskandinav dinî hareketleri ve bunların liderlerini Jungçu bir bakış açısıyla inceler (s. 295). "Kişilik ve ruh" (ss. 336-418) isimli beşinci bölümde ise din psikolojik bir tipoloji girişimi sunmaya çalışan Sundén hem inanç ile bilginin uyumluluğu hem de olgun ve olgunlaşmamış dinî duygular ve düşünceleri (s. 336) analize çalışır. Burada onun, dinle ilişki bağlamında kişilik tasniflerinin üzerinde durduğu görülmektedir. Ayrıca Sundén, din psikolojik analizlerde "ruh" kavramının açıklığa kavuşturulması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır. Zira ruh kavramı açık seçik tanımlanmadığı sürece gerek dinî tecrübe gerek dinî kişilik ile ilgili yapılacak çözümler yetersiz kalacaktır. Bununla birlikte şu hususun altını çizmek gerekir ki Sundén -her ne kadar rol teorisinin dinî olguyu anlamada bir tür basitleştirici formül olduğuna inansa da- sunulan geniş kasuistik (tek vakalardan yola çıkarak genelleme yapmak) verilerin yeterli olmadığını ve rol teorisinin ampirik araştırmalarla test edilmesi gerektiğini de belirtmektedir (s. 432; ayrıca bk. 1964).

² İnsanların kendi görüşlerinin dünyadaki diğer insanların da görüşü olduğunu sanmasına naif gerçekçilik (naive realism) denilmektedir. Buna göre naif gerçekçilik, bireyin kendi görüşüyle bağdaşmayan bir başka görüşünü kabul etmemesi veya tam tersi kendi görüşüyle bağdaşan görüşlere maruz kaldığında o görüşe inanma eğiliminde olmasını ifade eden bir kavramdır.

2.5. Rol Teorisinin Yapısı

Sundén'in rol teorisi eklektik bir yapı arz eder. Bu anlamda bahsi geçen teoride bireysel algılama (perceptual) psikolojisiyle sosyal psikolojinin iç içe girdiği görülmektedir. Bu iç içelik Sundén'in polis akademisinde görev yaparken derslerinde kullandığı bir hikâyede somutlaşır. Hikâyeye şöyledir: Bir polis memuru İsveç sahilinde silahlı bir suçluyu aramaktadır. Aniden önünde duran bir adamın silahını kendisine doğrulttuğunu görür ve irkilerek yakındaki bir kayanın arkasına saklanır. Biraz bekler ve herhangi bir hareketlilik olmadığını anlayınca ağız tarafı kendisine dönük kuma sıkışmış boş bir bira şişesi görür. Sundén, bu örnekle şu sonuca varır: "Polis burada suçluyla karşılaşma beklentisindeki rolünü oynadığı için bira şişesi adeta suçlunun rolünü üstlenir." (Sundén, 1982, 38; 1966, 2; Heine, 257). Çünkü algılama, nesnel değildir. Her insan kendi korkuları, beklentileri, yaşam biçimi, kişilik yapısı, toplumsal statüsü ve üstlendiği rollerle dış dünyada olan bitene anlam vermeye çalışır. Hatta beklediğini görmeye, gördüğünü de beklemeye başlar. Anlaşılabileceği üzere Sundén, burada algılama sürecini şekillendirici sosyal psikolojik yaklaşımın "yaşam alanı", varoluşçu psikolojik yaklaşımın "fenomenolojik alan" kavramıyla açıklamaktadır. Tam da bu noktada Sundén, dikkatini yaşanan dindarlığa yoğunlaştırır (Duchesne-Guillemin, Glasse & Sundén, 1965, 446). Sundén'e göre dinler, insanlara "Tanrı-insan, tanrılar-insan, ruhlar-insan vb. etkileşimli bir sisteme uyan" roller öngörmektedir (Belzen, 1995; 1996,182; Wikström, 1987, 391; Lindgren, 2014). Aslında rolü "alma," kurma ve buna "uyum sağlama" süreçleri rolün doğaüstü ortağının (tanrılar, ruhlar vb.) inananın referans çerçevesi olarak kabul edilme sürecini ifade eder. Bu durum, doğaüstü varlığın (metafizik aktör) inanan insanın beklediği gibi davranacağı algısına yol açar. İnanan insan, rol benimseme yoluyla Tanrı'nın eylemleri hakkında öngörü sahibi olur (Wikström, 1987,392).

Rol teorisine göre Tanrı, melekler ve diğer dinî sembollerin tamamı birer bağlanma figürüdür. Dinî temelli bir bağlanmanın gerçekleşmesi, ancak bir kültürde veya ailede dinî bir referans çerçevesinin bulunmasıyla mümkün olur. Bu nedenle dinî eğitimde çocukların nasıl büyütüldükleri hayati önem arz etmektedir. Çünkü Sundén'e göre bağlanma dinamikleri ile dinî içerik bilgisi arasında büyük bir ilişki bulunmaktadır (Sundén, 1966, 54). Sundén'den sonraki dönemlerde din psikolojisi literatüründe ebeveynlerine güvenli bağlanan çocukların, ebeveynlerinin dinî inançlarından güçlü bir şekilde etkilenmelerinin, zayıf veya güvensiz çocuklara göre daha olası olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (bkz. Kirkpatrick, 1992, 20). Güvenli bağlanma bireye hem amaç duygusu kazandırır hem kendi davranışını kontrol etme gücü verir. Ayrıca başkalarının davranışlarını anlamlandırmanın yanında bireyin kendi benliğine olan saygısını da güçlendirir. Aynı şey dinî bağlanmalar için de geçerlidir.

2.6. Rol Teorisinde Yorumlama Yaklaşımı

Olayları yorumlarken anlatısal (narrative) bir yaklaşımın benimsendiği rol teorisinde tüm dinî geleneklerde rastlanan, insanlar ile doğaüstü varlıklar (tanrılar, ruhlar, şeytanlar vb.) arasındaki etkileşimi anlatan çok sayıda sözlü ve/veya yazılı hikâyelerin çözümlenmesi merkezi öneme sahiptir (Wikström, 1987,393). Zira dinî öyküler, rol üstlenme ve rol benimseme için zengin fırsatlar sunmaktadır.

2.6.1. Rol Teorisinin Bilimsel Arka Planı

Sundén (1981, 27; Duchesne-Guillemin, Glasse, & Sundén, 1965, 447) teorisinin merkezinde yer alan rol kavramını Anne Marie Rochblave-Spenlé'ye atıfta bulunarak tanımlar. Rochblave-Spenlé'ye göre rol, bireyin etkileşim içinde bulunduğu belirli bir pozisyonla ilişkilendirilen bir davranış modelidir. Ancak Sundén'in teorisi, rollerin davranışsal olabileceği gibi algısal desenler olarak da hizmet edebileceğini vurgulamaktadır. Dinî roller, dinî deneyimler için algısal desenler olarak işlev gördüğünden dolayı dinî deneyimde temel teşkil etmektedir. Bu anlamda "rol alma/üstlenme" (role taking) bir kişinin kendisini dinî bir hikâyede belirli bir karakterle özdeşik bir şekilde tanımlaması anlamına gelir. Sundén, rol üstlenmede bir kişinin kendi hayatı ile anlatılan dinî hikâyenin konusu arasında tematik bir benzerlik varsaymaktadır. Çünkü o, dinî hikâyelerde kodlanan ortaklık rollerinin, genelleştirilmiş bir insan rolünün ve buna karşılık gelen genelleştirilmiş doğaüstü bir rolün (Tanrı rolünün) gelişimi için temel

sağlayabileceğini öne sürer. Bu ise kutsal metinlere derin aşinalığı ve mitsel rollerle düzenli bir teması gerektirir (Belzen, 1996,186; Sundén, 1981, 37; Wikström, 1987, 392; Lingren, 2014, 42-43). Sundén'e (1966) göre bir hikâyenin bilgisine ve yeniden anlatımına sahip olmak, hikâyedeki karakterlerle özdeşleşmeyi gerektirir. Sundén, "bir geleneği bilen herkesin, bu kişilerden biriyle özdeşleşebileceğini [yani rol alabileceğini] ve bu özdeşleşmenin bir sonucu olarak Tanrı rolünü benimseyebileceğini" belirtmiştir. (Capps, 1996, 13). Buna göre dinî deneyimi anlamak için algıyı oluşturan kalıpları incelemenin gereğini vurgular (Duchesne-Guillemin, Glasse & Sundén, 1965, 446). Çünkü bir deneyimin dinî olup olmadığının temel belirleyicisi, bireyin yaşadığı tecrübeye nasıl bir anlam yüklediğidir. Bu ise dıșsal gerçekliğin algısal süreçle birlikte öznel bir gerçekliğe dönüştüğü anlamına gelmektedir. Yaşanan deneyim şayet dinî olarak algılanmıyorsa dinsel deneyim kapsamında değerlendirilemez.

2.6.2. Dinî Sosyalleşme ve Araçları

Dinî deneyimleri sosyal öğrenmenin doğal bir sonucu olarak gören Sundén (1966, 93)) dinî sosyalleşmeyi rol teorisinin esaslı kavramları arasında zikreder. Sundén, üç tür sosyalleşme vasıtası üzerinde durur. Bunlar güvenli, güvensiz ve aşırı güvenli vasıtalarlardır.

Olumlu dinî deneyimlere sahip olan güvenli araçlar, genellikle dinî inançlar, değerler ve uygulamalara olumlu bir tavır sergiler. Bu tavır, dinin onlar için olumlu duygusal deneyimlerle ilişkilendirilmesinden kaynaklanır. Böylece Tanrı'nın insanla insanın da inandığı Tanrı'yla ilişkisi güvenli vasıtalarla gerçekleşmiş olur (Lindgren, 2014).

Güvensiz araçlar, dine karşı ikircikli ve genellikle kaygı yüklü ilişkilere sahiptir. Buna göre ilişki güvensiz olduğu zaman çocuklar veya dinî eğitim alan kişiler; dinî inançlar, değerler ve uygulamalara karşı ikircikli ve olumsuz bir tavır geliştirme eğilimindedir (Holm, 2011, 102).

Aşırı güvenli araçlar ise dinî inançları, değerleri ve uygulamaları otoriter bir şekilde iletme eğilimindedir. Bu kişiler, aslında kendilerinin hakikati temsil ettiğine, çocuklarına karşı Tanrı'nın yanlarında olduğuna ve adeta Tanrı'nın rolünü üstlendiklerine kanidirler. Sundén, bu kategorideki kişilerin sahip oldukları inançları başkalarına kabul ettirmeye çalıştıklarını, ancak bu çaba altında onların kendi şüphelerinin yattığını düşünmektedir. Sundén'e göre bu kişiler, dinî öğretiler konusunda ziyadesiyle katılır ve çocuklar başta olmak üzere diğer insanlara karşı da hoşgörüsüz bir tutum sergilerler. Onların kendi gibi düşünmeyen diğer insanların duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol etme istekleri belirgindir. Bu durum, çocuklara yönelik bir baskıya dönüştüğü zaman çocukların dinî gelişimi olumsuz etkilenir.

Anlaşılacağı üzere Sundén, dinî sosyalleşme sürecinde öğretici pozisyonunda olan herkesi kastetmekte, ancak özellikle ebeveynlerin rolüne odaklanmaktadır. Sundén (1966) dinî eğitim ve öğretimde iki farklı yaklaşım olduğunu ifade eder: Birincisi sadece sözlü sosyalleşmedir (telkin). Burada araçların/aktarıcıların din hakkında tek yönlü (vaaz dili) konuşmaları söz konusudur. Bunların çocuklarıyla birlikte dinî uygulamalara katılmaları nadiren görülür. Bu nedenle dinî sosyalleşme, dinî uygulamaların deneyiminden ziyade teorik talimatlarla ilişkilidir. Sundén, böyle bir yaklaşımın çocuğun rol alma yeteneğini engelleyeceğini iddia eder. Dini bu şekilde aktaranların çoğunluğu "güvensiz" veya "aşırı güvenli" vasıtalarla çocuklarını eğitmek isteyen ebeveynlerdir (Lindgren, 2014, 44-45; Heine, 2005, 260).

İkincisi ise çok yönlü bütüncül sosyalleşmedir. Burada dinî araçların bir dinin bilişsel, duygusal ve davranışsal yönlerini, deneyim yoluyla aktarması ön plandadır. Bu yaklaşımı benimseyenler, güvenli araçlar olduğu için kendi dinî hayatlarına çocuklarını da dâhil eder. Bu durumda dinî sosyalleşme, teorik talimatlardan ziyade dinî yaşam deneyimleri ve rol modellerin taklidi ile şekillenir. Böyle bir yaklaşım, çocuğun dinî anlamda rol alma kapasitesini artırıcıdır. Sundén (1970) "Çocuk ve Din" adlı kitabında, çocuğun yetişkinlere bağlanma veya ilişki kurma yeteneğinin çok erken bir aşamasını, ilişki deneyimlerinin ontogenetik belirleyeni olarak tanımlamaktadır. Bu ontogenetik yetenek zamanla, görünmeyen ancak dinî grup için gerçek kabul edilen ve "Öteki" (Gayr) olarak nitelendirilen Tanrı'ya yönelir ve pekişerek köklenir (Wikström, 1987, 398).

2.6.3. Rollerin Tanımı ve Karmaşıklığı

Sundén'e (1982) göre -daha önce bahsedilen öyküde geçtiği üzere- polis memurları ve suçlular için geçerli olan süreçler, karşılıklı etkileşimsel bir yapı içinde bulunan insanlar arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda daha da karmaşıktır. Böyle bir sistemde bireyler, sosyal bağlama göre değişen ve tekrarlanan; doğrulayıcı deneyimler yoluyla da kalıplaşan davranış modellerini benimserler. Örneğin bir polis memuru aynı anda oğul, koca veya baba rolüne sahip olabilir. Ancak mesleki olarak suçlu yakalama rolü süreklilik gösterir. Sundén, bir polis memuru rolü üstlenmenin aynı zamanda onun davranışına ilişkin belirli beklentilerle ilişkili olduğunu yani yerine göre rol uyarlamasıyla suçlu rolünü üstlendiğini de varsayar: Sundén'e göre bu durum organizmanın uyum sağladığı bir algı modeli veya bir "referans çerçevesi" ile sonuçlanır (Sundén, 1982, 37; Heine, 2004,257).

Tanrı ve Rolü

Sundén'e göre Tanrı-insan ilişkisi etkileşimsel ve gözlemlenebilir bir sistemdir. Örneğin bir Kitab-ı Mukaddes okuyucusu, kutsal metinde okuduğu figürle kendini kıyaslayarak yerine göre bir İbrahim, bir mezmur yazarı (Heine, 2005, 259) veya bir mistik rolünü üstlenirse, bu durumda "o anda", "aldığı role" ve "Tanrısal algısal kalıbına" uygun olarak kendi durumunu uyar. Bu süreç "rol adaptasyonu" adı verilmektedir. Çünkü Tanrı'nın benim için ne yapacağına ve bana nasıl davranacağına dair bende oluşan beklentiler, Tanrı'nın varlığını kabul, yani inanç tarafından biçimlendirilir. Üstlenilen rol, bizzat Tanrı'nın verdiği bir rol olduğu için kendi içinde dinî deneyimler barındırır (Sundén, 1982, 32-40). Sundén, kitaplarında muhtelif dinlerde sunulan çeşitli rolleri gösterir. Ancak o, örneklerini büyük oranda Hristiyanlıktan seçer. İnsanların dünyalarını yeniden yapılandıran bu rolleri nasıl uygun hale getirdiklerini örneklemek için Avila'lı Theresa, Saint Bridget veya Saint Augustine gibi dinî biyografileri rol teorisi bağlamında ayrıntılı bir şekilde analiz eder.

İnsanların "neden" dinî geleneklerde önerilen rolleri üstlendikleri sorusuna Sundén, "uyarıcı" kavramının ötesine geçerek sosyolojik ve ontolojik temelli iki yanıt arar: Sosyolojik olarak rollerin genel etkileşim sisteminden ayrılamayacağını varsayar. Ona göre gerçek, güvenli ve güvenilir bir dünya tasavvuru insanların/grupların sahip olduğu referans çerçevesinden oluşur. Bu tür referans sistemleri, Sundén'e göre kişinin kabullendiği ve anladığı, aynı zamanda dinî olan gerçekliği yaratan normlar olarak işlev görür. Burada Sundén'in (1982, 39-41) sosyal inşacı bir perspektiften düşündüğü görülmektedir. Örneğin bir mültecinin babasının evinden ayrılan Hz. İbrahim'in rolüyle kendisini özdeşleştirmesi pekâlâ mümkündür. Ancak bu, Sundén'in düşündüğü gibi bir muhatap olarak Tanrı'nın rolünü üstlenmekle mi sonuçlanır? İşte burada Sundén, sosyolojik yaklaşımdan daha temel olduğunu düşündüğü ontolojik cevabı aramaya koyulur. Örneğin "bütünlükle ilişki" insan doğasının bir parçasıdır ve bu ilişki onu dinî teklifler aramaya sevk eder. Özellikle yalnızlık anlarında insan; yaşam, ölüm veya "kayıtsız bir kozmik makine" gibi kendinde olmayan her şeyi bir bütün olarak veya Tanrı olarak deneyimleyebilir. Sundén için rol üstlenmek, bir bütünlük deneyimine katılmak demektir. Bergson'un ontolojik yaklaşımıyla Jung'un kolektif bilinçdışının ontolojik anlamda yakınlığı, Sundén'in Jung'u olumlu karşıladığını, dahası onun analitik psikoloji yaklaşımını rol teorisi içinde etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir (Sundén, 1966, 191, 295; Heine, 2005, 259).

Sundén'e göre din, bir bütün olarak varoluşla diyalog ilişkisidir. Ancak bu ilişki roller tarafından yapılandırıldığı için roller olmazsa kendiliğinden ortadan kalkar (Sundén, 1975, 13; 1982, 41, 45 vd.; Wikström, 1987, 393; Belzen, 1996, 182). Başlangıçta şekilsiz görünen varoluşun amaçlılığı, daha sonra geleneğe aşına olmaları koşuluyla insanların dinî rollere erişmelerine izin verir. William James'in (1902) aksine, Sundén, belirli dinî içerikle bağlantılı olmayan herhangi bir saf, dolaysız deneyimi reddetmektedir (Sundén, 1982, 25 vd.; ayrıca Hood, 1991, 156). Bu nedenle Sundén'e göre, dinî metinlerin ve geleneklerin bilgisi zaruridir, dolayısıyla dışa yansıyan somut inancın her zaman kişinin ilişkide olduğu bir dış görünüşle doğrudan ilişkisi vardır. Bütün deneyim süreçlerinde dil (lisan) aracı işlev üstlenir. Bu nedenle teolojik gelenek, ayetler ve anlatılar insanın dua ve yakarışlarının bir parçası olmadığı ve insanın bunlardan rol kapmasının

gerçekleşmediği sürece, bireyin Tanrı'yı deneyimlemesi de mümkün değildir. Bu noktada Sundén'in bu görüşünü yorumlayan Heine şöyle demektedir: "Sundén, din psikolojisi alanında çok tartışmalı olan teolog Karl Barth'ın vahiy teolojisini açıkça doğrulamaktadır (Heine 2005, 260). Burada Sundén için dinî eğitimin önemi ve başta ebeveynler olmak üzere din eğitimi verenlerin nasıl bir tutuma sahip olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Sundén, İsveç dilinde yazdığı henüz başka bir dile çevirisi bulunmayan "Çocuk ve Din" konusundaki kitabının bir kısmını bu konulara ayırmıştır.

Sundén'in Faz Değişimi Kavramsallaştırması

Sundén'e (1978;1982, 42) göre bir kişinin varoluşsal kritik anlarda, bir referans sisteminden başka bir referans sistemine, eksik ve yetersiz gördüğünden bütün olana geçişi aniden gerçekleşebilir. Bir kişi, belirli bir durumun dünyevi ve dinî yorumları arasında geçiş yaptığında faz kayması meydana gelir. Bu durumu Sundén, mekanikten yani tepkisel koşullanmadan amaçlı bir aşamaya hatta çokluktan bütünlüğe geçiş olarak tanımlar (Wulff, 1997, 140; Wikström, 1987, 393). Aynı dışsal örüntünün dinî bir algıdan dinî olmayan bir algıya doğru kayması "faz kayması" (Phasenwechsel) olarak adlandırılmaktadır. Bu kavram, Rubin'in klasik şekil-zemin (vase-face) deneyindeki algısal kaymaya benzer (Belzen, 1995, 52). Aynı olayın bir kişi tarafından dinî olarak yaşanırken bir başkası tarafından yaşanmaması ya da aynı kişinin zaman zaman dinî bir dünya görüşüyle hareket ederken zaman zaman da seküler hatta din dışı bir tavırla davranması faz değişikliğine örnek verilebilir. Eğer A şahsı uygun bir dinî referans çerçevesine sahipken B şahsı sahip değilse, B şahsı X olayını dinî olarak deneyimleyemez. Ancak A şahsının dinî referans çerçevesi aktive edilmediğinde, din dışı bir perspektiften dinî bir perspektife geçiş gerçekleşmezse, A şahsı da tıpkı B şahsı gibi X olayını dinî olarak algılamayacaktır. Fakat A şahsı X olayını deneyimlerken dinî bir perspektif kullanacak olursa bu olay dinî olarak değerlendirilir.

Sundén (1966) kitabını farklı hikâyelerle ilgi çekici hale getirmiştir. Örneğin, faz kayması kavramını açıklamak için eğlenceli bir anekdot kullanmıştır. Bu anekdotta Karlstadt (İsveç'te bir şehir) valisinin şehirdeki büyük yangın için dua edip ağladığını, piskoposun ise lanet okuyup yangına müdahale ettiğini anlatır. Hikâyenin komik etkisi, iki yetkilinin rollerinin tersine çevrilmesinden kaynaklanmaktadır. Vali için din dışı bakış açısı normal olandır, ancak böyle bir olağanüstü durumda vali, dinî tutuma geçiş yapar. Piskopos için aslında doğal olan dinî bakış açısıdır, ancak o, bu tehlike anında lanetleme dili üzerinden başka bir tutuma geçer (Sundén, 1966, 99).

Tam da bu noktada Sundén, modern toplumlarda dinî hayattan uzaklaşmayı modern teolojinin ürettiği faz kaymasına bağlamaktadır. Sundén'e göre modern teoloji, yeni kelimeler ve sunum yöntemleri arayışında umutsuzca enerjisini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte modern teoloji, dinî geleneğin içeriğini aktarmayı başaramadığı için inançların bozulmasına neden olmaktadır. Jakob van Belzen (1995, 53) kişisel bir görüşmede Sundén'in kendisine şöyle dediğinden bahseder: "İnsanlarımız aslında çok dindardı. Fakat modern teoloji onları inançlarından uzaklaştırdı." Görüleceği üzere Sundén, geleneksel teolojinin bakış açısından modern teolojinin bakış açısına doğru geçildikçe faz kayması yani odak değişmesinin yaşandığını, bunun da hem toplumsal hem de bireysel anlamda insanları dönüştürdüğünü iddia etmektedir. Algılamının referans çerçevelerine göre şekillenmesi bağlamında bilim paradigmalarının ürettiği din ve insan tasavvuru, ilk anlarda çatışma ve gerilim üretse de zamanla faz değişikliği yaşandığı için yeni din tasavvurları ve insan anlayışları ortaya çıkmıştır.

Sundén'in Teorisine Atıfla Yapılan Çalışmalar

Sundén'in teorisi, özellikle İskandinav ülkeleri başta olmak üzere başka yerlerde de ampirik araştırmalara ilham kaynağı olmuştur (Capps, 1982; Lans, 1987). Lindgren'in belirttiğine göre (2014: 40) Sundén, bazı çalışmalarında kendi teorisini kullanmıştır. Örneğin, bazı şairlerin ve yazarların psikolojik bakış açısıyla analizini yaparak Erik Axel Karlfeldt'in şiirleri ve Per Lagerkvist'in romanları gibi eserlere psikoloji kuramlarını uygulamaktadır. Bu tür çalışmalarında orijinal bir yöntem geliştirmiştir. Bu çalışmaların temel amacı, psikolojik teorilerin ve kavramların

önemini vurgulamaktır. Bu metodolojik yaklaşım daha sonra Siv Illman (1997) ve Owe Wikström (1995) tarafından da benimsenmiştir.

Sundén'den hareketle yapılan araştırmalar üç ana kategoride değerlendirilebilir: dinî gelişim süreçleri, teoriyi test eden çalışmalar ve teoriyi geliştirmeyi hedefleyen çalışmalardır.

3. Dinî Gelişim Süreci ve Rol Teorisi

3.1. Yaşlılarda Dinî Gelişim

Sundén (1961) "İnsan ve Din" (Människan och religionen) adlı eserinde yaşlı bireylerin dinî yaşamlarına özel bir ilgi göstermiş ve insanların yaşlandıkça dindarlaştıklarını öne sürmüştür. Ona göre yaş ilerledikçe diğer göstergelerin yanında Tanrı'nın rehberliği deneyimine ihtiyaç daha da artmaktadır. Bu görüşü temel alan Owe Wikström (1975) "Tanrı'nın Rehberliği" isimli çalışmasında Kuzey İsveç'te bazı yaşlı insanların dindarlığı üzerine dinî psikolojik perspektiften ampirik araştırma yapmıştır. Elde ettiği bulgulardan hareketle Wikström, görüştüğü 27 katılımcı arasında Tanrı'nın rehberliği deneyimlerinin yaygın olduğunu tespit etmiştir. Ona göre bu tür bireyler, sosyalleşme sürecinde dinî literatürdeki anlatılara aşına olarak yetişmişlerdir. Bu aşinalık, onların dinî hikâyelerde geçen farklı insan karakterleriyle özdeşleşmelerini mümkün kılmıştır. Hatta yaşlı bireylerin Tanrı'yı kendileriyle ilgilenen sevgi dolu bir arkadaş rolünde algılamalarına imkân vermiştir. Anlaşılabacağı üzere böyle bir rol, kişinin Tanrı'nın rehberliğini deneyimlemesini kolaylaştıran algısal bir model sunmaktadır. Wikström, söz konusu rolün yaşlılık döneminde "kişiliği bütünleştirici ve dengeleyici bir faktör" olarak işlev görebileceği sonucuna varmıştır (Wikström, 1987, 394-395; Lindgren, 2014, 48).

3.2. Mistiklerde Dinî Gelişim

Antoon Geels (1980) "Mistik Hjalmar Ekström'ün Dinî Gelişiminin Psikolojik Tahlili" (Mystikern Hjalmar Ekström. En religionspsykologisk studie av hans religiösa utveckling) ve (1989) Yaratılış Gizemi: Violet Tengberg'in Dinî Vizyonları ve Sanatsal Yaratımı Üzerine Psikolojik bir Araştırma" isimli çalışmalarında Sundén'in rol teorisinden yararlanmıştı. Holm (1987) ise Joel'in Tanrısı: Joel Pettersson Üzerine Dinî Psikolojik Bir Araştırma" (Joels Gud: En religionspsykologisk studie av Joel Pettersson) isimli çalışmasında yazar ve sanatçı Joels Pettersson'un gelişim sürecini yine rol kuramı çerçevesinde incelemiştir. Lindgren (2004) "Müslüman Kimliğinin Anlatısal İnşası: Tek Bir Vaka Çalışması" (The Narrative Construction of Muslim Identity: A Single Case Study) isimli eserinde İsveçli Büyükelçi Muhammed Knut Bernström'ün İslam'ı kabulüne ilişkin çalışmasında Sundén'in teorisinden yararlanmıştı. Ayrıca Rubenson'ın (1996) "Dönüşen An: Gunnar Edman'ın Hayatındaki Yaşamı Değiştiren Tanrı Deneyimine İlişkin Din Psikolojik bir Çalışma" (Ögonblicket-det förvandlade: En religionspsykologisk studie av en livsavgörande gudsupplevelse i Gunnar Edmans liv) isimli araştırmasında Gunnar Edman'ın dinsel değişim tecrübesi ve dinî deneyimleri Sundén'e referansla izah edilmiştir (Lindgren, 2014, 40).

Sundén (1970) "Zen Budizmi" (Zen: historisk, analys och betydelse) ve çocukların dinî gelişimi (Barn och religion) (1974) isimli çalışmalarında da dinî fenomenleri psikolojik bakış açısıyla incelemiştir (Wikström, 1987;398). Jung'un 1952'de yayınladığı "Eyyüb'a Cevap" (Antwort an Hiob) isimli eserini 1961'de İsveççe'ye (Svar på Job) çevirmiştir. Sundén'in gerek bu çeviri gerekse din psikolojik araştırmalarında Jung'un kuramını ve kavramlarını sık sık kullanması, İskandinav ülkeleri başta olmak üzere diğer bölgelerde analitik psikolojinin kuruluş kökleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur (Capps, 1982;van der Lans, 1987).

3.3. Sundén'in Teorisini Test Amaçlı Çalışmalar

Jan van der Lans (1987) rol teorisini, bireyin algısal deneyimini değiştirebilen bir teknik olarak gördüğü meditasyona uygulamaktadır. Bir deney tasarlayarak bu görüşünü test etmiştir. Çeşitli fakültelerden 45 katılımcı, bir üniversite duyurusu aracılığıyla haftalık bir eğitim kursuna kaydoldu. Deney grubu, meditasyonun dinî deneyimler üzerindeki etkisini incelemek için birleşik bir seçim ve müdahale yöntemi kullanılarak manipüle edildi. Söz konusu deneysel çalışmada dört haftalık bir Zen meditasyon kursuna tabi tutulan ve dinî referans çerçevesine sahip olan 14

katılımcının yarısından dinî deneyimlerini rapor etmeleri istenmiştir. Dinî referans çerçevesi olmayan ya da zayıf olan 21 kişiden hiçbiri bir deneyim yaşamamıştır. Bulgular, meditasyonun bireylerin dinî rollerini harekete geçirerek dinî deneyimleri artırabileceğini göstermektedir. Meditasyon aracılığıyla lotus pozisyonunda oturup Buda ve diğer aydınlanma deneyimleri yaşayan kişileri tasvir eden bir mandalaya odaklanarak Buda rolünü benimseyen bireyler, dünyevi referans çerçevelerinden dinî referans çerçevelerine "faz kayması" yaşamışlardır. "Dinî referans çerçevesi" teriminin "dinî rol" yerine kullanıldığı bu çalışmada Sundén'in rol teorisinin geçerliliği, deneysel olarak test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre seçim ve müdahale sırasında tanımlanan dinî referans çerçevesi, genelleştirilmiş bir dinî rol olarak işlev görmüştür. Bazı katılımcılar dinî deneyimlerini raporlarken bazıları da raporlamamıştır. Ulaşılan bulgular bilişsel önkoşulların ve motivasyonun dinî deneyimin meydana gelmesinde etkin rol oynadığını göstermektedir. Bununla birlikte Sundén'in rol kuramı her ne kadar dinî deneyimleri şekillendiren biyografik faktörleri analiz etmek için değerli olsa da dinî deneyim potansiyelinin ne zaman ve nasıl aktif hale geleceğini izah edememektedir.

3.4. Dinî Deneyim ve Dinî Değişim

Sundén'in rol teorisini Hans Akerberg (1975) tarafından "Tövbe ve Mücadele" (Omvändelse och kamp) adlı eserinde İsveçli bilim adamı ve başpiskopos Nathan Söderblom'un dramatik dönüşümünü incelemede kullanılmıştır. Akerberg'e göre, bu dönüşümden önce gelen dinî kriz, onun Protestan olarak yetiştirilme tarzıyla İncil'e tarihsel-eleştirel bakışı arasındaki çatışmadan kaynaklanmaktadır. Söderblom, İncil'den rol üstlenerek güçlü bir inançla sonuçlanan merhametli Tanrı'yı deneyimleyebilmiştir (Wulff, 2014, 145; Lindgren, 2014, 48).

Sundén'in rol teorisini dinî deneyimleri açıklamada kullanan Holm (1987), glossolaliayı (dil ucu konuşmaları) ruhun vaftiz olmasının yani yaşanan dinî deneyim ile tanrısal bir arınmanın gerçekleşmesinin işareti olarak yorumlar. Holm'a göre Sundén'in dediği gibi bu arınma rolü hem Kutsal Kitap'tan hem de uygulandığı dinî topluluklardan öğrenilmektedir. Holm, William Samarin (1972) ve diğerlerine katılarak glossolalianın bir hipnoz durumuna bağlı olmadığını, aksine taklit yoluyla öğrenilen ve dilbilgisel kurallara göre uygulanan sahte bir dil olduğunu savunur. Daha sonra Holm, ruhun vaftizini takiben gelen algısal süreci ele alır. Dinî deneyimi bekleyen birey, arzularını glossolalia ile ifade etmeye başladığında önce öğrenci rolünü üstlenir, daha sonra Tanrı rolü gerçekleşmeye başlayınca algısal alan yeniden yapılanmaya başlar. Konuşma daha sonra Tanrı'dan gelen bir hediye gibi görülür. Bu sürecin tezahürünü kolaylaştıran topluluk üyeleri, içtikleri glossolalia ifadelerini onaylayınca vaftizin gerçekliği hissi kuvvetlenir.

Gunnar Hillerdal ve Berndt Gustafsson (1973) İsa'yı Gördüler ve Duydular (De såg och hörde Jesus) adlı çalışmada İsa'nın vizyonlarını analiz etmişlerdir. Yazarlara göre Mesih'in dinî müşahedeleri Sundén'in rol teorisini desteklemektedir. Bununla birlikte Hillerdal ve Gustafsson (1973, 133), inanan insanların derin bir din bilgisine sahip olmadan da dinî vizyonlar yaşayabileceklerini iddia etmektedir. Başka bir deyişle ister yoğun bir dinî bilgiye sahip olsunlar ister olmasınlar insanlar dinî deneyim yaşayabilir, fakat söz konusu deneyimin yaşanabilmesinin ön şartı kutsal metinlerde geçen rollere yoğun psikolojik katılım sağlayabilmektir. Esasen, dinî deneyimin yaşanmasında aktarılan role psikolojik katılım, deneyimin hem oluşumunu hem de muhtevasını belirlemektedir.

Thorvald Källstad (1974) hermenötik yöntemle incelediği "John Wesley ve Kutsal Kitap" (John Wesley and The Bible. A Psychological Study) adlı çalışmada Wesley'in dinî gelişimini rol teorisi üzerinden analiz etmektedir (Wulff, 1997,145). Källstad'a göre İncil geleneğine aşina olan Wesley, kendisini bu geleneğin figürlerinden biriyle özdeşleştirir. Bu özdeşleşme sonucunda "Tanrı" rolünü benimser. Yaşadığı olaylar ile kutsal anlatılar arasında rol benzerliğini fark edince bu durumu Tanrı'nın bir işareti olarak yorumlar ve "yaşayan öteki" yani Tanrı ile etkileşimde olduğuna kanaat getirir. Daha sonra O'nunla ruhsal etkileşim süreci başlar (Källstad, 1974, 237). Bir başka çalışmada, Källstad (1987) kişisel belgelere dayanarak planladığı "Yaşayan Mistik" (Levande Mystik) isimli hermenötik eserinde İsveçli mistik Ruth Dahlén'in dinî deneyimlerini yapılandıran psikolojik süreçleri izah için yine rol teorisini tercih etmiştir. Bu eserde Källstad

(1987) Dahlén'in 1953 yılında Uppsala Katedrali'nde yaşadığı dinî vizyonu yorumlar. Dahlén'in erken yaşlarda öğrendiği rol, duygusal duygudaşlık yeteneği, meleklerle olan inancı, tapınakta meleklerin olduğu vizyon görmesi, onun değişim sürecinin psikolojik zeminini oluşturmaktadır. Bu çalışmada Källstad'ın başta rol teorisi olmak üzere teoriyi yine farklı teorilerle birleştirerek kullandığı görülmektedir (Källstad, 1987, 372-374).

Thorleif Pettersson (1975) deneysel yöntemle planladığı "Dinî Deneyimin Kalıcılığı" (The Retention of Religious Experiences) adlı eserinde rol teorisine atıfta bulunmaktadır. Araştırmada, öğrencilerden oluşan katılımcılara birinci aşamada belirli dinî sembolleri nasıl tahayyül ettikleri sorulmuştur (ön test). Daha sonra aynı katılımcılara alışılmadık tasarımlı dinî sembollerin resimleri gösterilmiştir (deney grubu). Birkaç hafta sonra, deney sırasında kendilerine sorulan ve gösterilen sembollerle ilgili neler hatırladıklarını anlatmaları istenmiştir (son test). Pettersson, hatırdaki kalanların gerçekte gösterilen sembollerden ziyade hayali sembellere benzediği bulgusuna ulaşmıştır. Bu bulgu; Sundén'in rol teorisinin temelini oluşturan "referans çerçevesinin dinî deneyimlerin yapısını ve içeriğini etkilediği" tezini desteklemektedir. Pettersson ayrıca, hafızada kalanların zaman içinde genelleştirmeye yol açtığını gözlemlemiştir (Lingren, 2014, 47).

Johan Unger (1976) "Dinî Tecrübe Üzerine" (On Religious Experience) isimli eserinde Tanrı deneyimlerinin yapısını ve içeriğini netleştirmeyi amaçlamıştır. Nitel bir araştırma olan bu çalışmada veriler Uppsala Üniversitesi teoloji bölümü öğrencilerinin yazdığı elli yedi makaleden toplanmıştır. Unger, verileri yedi deneyim kategorisinde ele almıştır. Bunlar a) Tanrı'nın varlığının algılanması, b) Tanrı'nın eyleminin algılanması, c) Tanrı'nın çağrısının algılanması, d) Tanrı'nın özelliklerinin algılanması, e) Tanrı'nın bütünlük olarak algılanması, f) Tanrıyla ilgili bilinçaltı algıları, g) Tanrı'nın bunların dışındaki algısı. Burada Unger (1976, 117) deneyimlerin psikolojik yapısını analiz etme niyetinde olmadığını söylese de verilerin bazı bölümlerini rol teorisi perspektifinden yorumlamıştır. Ancak bu yorumlar o kadar dağınıktır ki rol teorisinin gelişimine ciddi bir katkı sağlamamıştır. Bununla birlikte Unger (1976, 132) rol teorisinin ana kavramlarının kesin ve sistematik olmayışı ve ampirik temelinin zayıflığı gibi nedenlerle Sundén'i eleştirmektedir (Lindgren, 2014, 49).

Hjärpe (1977) Muhammed'in Üstlendiği Roller (Rollernas Muhammed) isimli eserinde Hz. Muhammed'in ilk vahyi alışındaki dinî vizyonunu açıklarken rol teorisinden yararlanmaktadır. Burada Hjärpe (1977) Hz. Peygamber'in dinî deneyimleri için sosyal çevresinde mevcut olan dinî metinlerin, inançların ve dindarlık ideallerinin önemli olduğunu kabul etmektedir. Hz. Muhammed'in Hristiyan çöl keşişlerinin rolünü üstlendiğini iddia eden Hjärpe, onun düzenli olarak Mekke dışındaki Hira Dağı'na çekilmesini bu bağlamda açıklar. Yazara göre Muhammed'in bu tavrı, keşişlerin inzivada gerçekleştirdiği ruhsal egzersiz rolünü taklide dayalıdır. Muhammed'in bu role uyum sağlaması; onun çöl keşişleriyle aynı türden olağanüstü deneyimler elde edeceği, onların sahip olduğu adanmışlık ruhunu kazanacağı ve vahiy alacağı beklentisiyle sonuçlanmıştır. Daha sonra bu beklenti, Hz. Muhammed'in "Kur'an" olarak tanımlanan vahiyleri almasıyla gerçekleşmiştir (Lindgren, 2014, 50).

Anna-Leena Siikala (1978), Sibiryâ Şamanlarının Ayin Tekniği (The Rite Technique of the Siberian Shaman) isimli kitabında rol teorisinden istifade etmiştir. Eserini çok sayıda etnografik veriye dayanarak hazırlayan Siikala (1978) şamanik vecd ritüellerini, fiziksel dünya ile metafizik alem arasında bilgi aktarmak için kullandıkları iletişimsel eylemler olarak tanımlamaktadır. Burada Siikala'nın (1978, 28) bu etkileşimi "temelde kendinden geçmiş bir rol üstlenme tekniği" olarak anladığı görülmektedir. Ona göre vecde ulaşma (trans haline geçme) aracı ruhlar vasıtasıyla ve ruhlardan rol alıp bu role uyum sağlayarak yoğun bir özdeşleşme ile karakterize edilen bir süreçtir. Değişmiş bir bilinç durumu olarak vecd haline geçiş süreci; şamanın motivasyonundan, bilgisinden ve izleyicinin dikkatinden ve beklentisinden etkilenir. Gerçi Siikala (1978) şamanın değişen bilinç durumunun onun sadece rol almasına bağlanamayacağını savunmaktadır. Çünkü derin esrime (istiğrak) hallerinde bile şamanlar seyirciyle teması sürdürme eğilimindedir. Bu durum, şamanların derin trans hallerinde bile bir yönüyle hala

gerçeklik yönelimini sürdürdüğünü gösterir³. Siikala çalışmasında Sundén'e yer yer atıfta bulunur, fakat temelde Theodore Sarbin'in rol teorisini benimsediği görülmektedir. Bu çalışmada geçen ritüellerle ilgili yorumlar, Şamanizm psikolojisi ile ilgili bilgileri genişletmekte ve derinleştirmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Siikala'nın analizi, Sundén'in içselleştirilmiş dinî anlatıların insanların deneyimlerini ve davranışlarını etkilediği tezini doğrulamaktadır. Bununla birlikte söz konusu analiz göstermektedir ki şamanların hem doğaüstü hem de insanî rolleri eş zamanlı olarak üstlenmeleri ve benimsemeleri, söz konusu rollerin tersine çevrilebileceği anlamına da gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle şamanlar oldukça kısa zaman aralığı içinde doğaüstü roller üstlenmek ve insanî rolleri benimsemek ya da insan rollerini almak ve doğaüstü rolleri benimsemek arasında gidip gelirler. Buna göre şamanların trans ritüelleri sırasındaki rol alma ve rol benimseme davranışları, Sundén'in teorisinde bahsettiği psikolojik süreçler kadar basit değildir.

Perti Järvinen (1991), *Psikoz ve Din* (Psykos och religion) adlı çalışmasında altı psikotik hastanın dinî deneyimlerini çözümlerken rol teorisinden yararlanmışır. Araştırmaya dahil edilenlerin tamamının ebeveyni güvensiz veya aşırı güvenli kategorisinde değerlendirilebilir. Buradaki psikotik hastaların dinî eğitimleri tamamen sözlü telkine dayandığı için ikili rol edinme yetenekleri yeterince gelişmemiştir. Rol davranışları Sundén'in çoğu insan için tipik olarak tanımladığı kalıplardan farklıdır. Dolayısıyla psikotik hastaların yaşamlarındaki aşırı motivasyon, onları güçlü savunma pozisyonlarına zorlamış, bu da rol üstlenme ve rol benimseme davranışlarının karışmasına neden olmuştur. Bu durumda psikotikler aşırı kaygı ataklarına karşı benliklerini (ego) savunabilmek ve yetersiz sosyalleşmelerine karşı anlamlı roller üstlenebilmek yani olumsuz durumla baş edebilmek için Tanrı rolünü üstlenmişlerdir (Järvinen, 1991, 233; Lindgren, 2014, 53; Holm & Järvinen, 1996).

4. Teoriyi Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar

Sundén'in rol teorisini geliştirmeye yönelik en iddialı girişim, sosyal psikoloji ve derinlik psikolojisini (öncelikle rol kuramı ve nesne ilişkileri kuramı) birlikte kullanan Nils G. Holm tarafından yapılmıştır.

Holm (1997) *İnsanın Sembolik Gerçekliğinin İnşası* (Människans symboliska verklighetsbygge) adlı çalışmasında bireyi dış varoluş alanı ve iç varoluş alanı olarak iki kısma ayırır. İç varoluş alanı, bilişsel anlamda dış dünyadan alınan her türlü malumatın işlenerek kaydedildiği intrapsişik (birey içi) alandır. Holm'e göre sadece deneyimlerimizi depolayan ve kategorize eden zihinsel mekanizmalarla donatılmış değiliz; anıları büyüten, küçülten, birleştiren, yoğunlaştıran ve simgeleyen işlevlere de sahibiz. Fantaziler ve hayal kurma kapasitemiz sayesinde anılarımızı yeniden inşa ederiz. Bu durum, olumlu ve olumsuz deneyimlerimizi özetleyen semboller yaratma konusunda doğuştan getirdiğimiz potansiyellerimiz sayesinde gerçekleşir. Kelimelerle formüle edilmesi zor olan karmaşık deneyimler, sembol üretme yeteneği ile ifade edilir. Başka bir deyişle burası, bireyin zihinsel işlevlerinin sahnesi olan 'iç varoluş alanıdır'. Burada bilişsel yapılar, duygusal yükler, istemli eylemler, ilişki kalıpları vb. öğelerle karşılaşmak olasıdır. Holm'e (2019) göre birey, daha çocukluk döneminde sembolik işlevleri edinir. İki varoluş alanında olup bitenler arasında sürekli bir etkileşim vardır. Bu etkileşim, dışsallaştırma ve içselleştirme diyebileceğimiz devam eden diyalektik bir süreç olarak tanımlanabilir. Bir kişi içsel deneyim yapıları ile kültürel semboller arasında bir denklik keşfettiğinde bu sadece bilişsel düzeye ilgili bir durum değil, aynı zamanda kişinin en derin ve en eski bireysel anılarını yakalayan içsel bir rol üstlenme sürecidir (Holm, 2011,103;2019, 83). Kuşkusuz içsel rol almanın birey için olumlu ya da olumsuz sonuçları olabilir. Bunun nedeni, içsel sembollerin olumlu ve olumsuz deneyimlerimize dayanmasıdır. Holm, içsel rolleri üstlenme zorluklarının temelde kültürel olarak onaylanmış bilgilerin aktarılması sırasında karşılaşılan zorluklarla ilgili olduğuna inanmaktadır (Lindgren, 2014, 54-55).

³ Esasen Antoon Geels de (1990, 115) "Ezktazik Din" (Extatisk religion) isimli eserinde Nepal'de mukim bir Tibet şamanı üzerine yaptığı gözlemi analiz eder ve benzer bir kanaate ulaşır.

Holm (1997, 28), rol kuramının en güçlü yönünün kutsal metinlere dayanan yoğun dinî deneyimler üzerine yapılan çalışmalarda olduğunu savunur ve iddiasını 1976'da Uppsala Üniversitesinde tamamladığı Dil Ucu Konuşmaları ve Ruhsal Vaftiz: Finlandiya-İsveç Pentekostallarında Glossolalia Üzerine Dinî-Psikolojik Bir Araştırma (Tungotal och andedop. En religionspsykologisk undersökning av glossolali hos finlandsvenska pingstvännen) isimli doktora tezindeki atıflarıyla destekler (Lindgren, 2014, 49). Holm'un (1976, 192) çalışmasında analize tabi tuttuğu birincil materyal, Finlandiya'da İsveççe konuşan 65 Pentekostal ile yaptığı derinlemesine görüşmelerden oluşmaktadır (Holm, 2011). Kutsal Ruh'la dil ucu konuşmalarının ruhsal vaftizle ilişkili olduğunu düşünen Pentekostlar, dil ucu konuşmalarının kutsal ruhla ilişkili olup olmadığına dair korkuyla karışık çatışma da yaşarlar. Buradan hareketle Holm (1976) bir rolün sadece mitolojik boyutunun değil sosyal bir tarafının da bulunduğunu ifade etmiştir. Örneğin bir pentekostal kilisede "ruhla vaftiz olma" rolünü üstlenmek için güçlü bir sosyal desteğe ihtiyaç vardır (Belzen, 1996,196). Holm, bu süreci *hazırlık aşaması*, *atılım* ve *kalıcılık* olarak üç safhada ele almaktadır. Araştırmanın katılımcıları hazırlık aşamasında, İncil'den (çoğunlukla Elçilerin İşleri'nden) ve sosyal çevreden taklit yoluyla dil ucu konuşması ve manevi vaftiz hakkında bilgi edinmektedir. Bu süreç, bilgi verenlerin farklı dillerde konuşmaları ve manevi bir vaftiz yaşamaları beklentisiyle sonuçlanır. Holm (1976) bu durumu, Kutsal Ruh'u bekleyen bir kişinin rolünü üstlenmek olarak tanımlar. Bu süreçte eş zamanlı olarak doğüstü rol de benimsenir. Benimsenen bu rol, Tanrı'nın harekete geçeceği beklentisine yol açar. Holm'e (1976) göre her ne kadar inanmayanlar saçma bir dil olarak algılasa da inananların bilinmeyen manevi bir dil olarak tanımladığı dil ucu konuşmaları, inanan insanın Kutsal Ruh'ta vaftiz edilen kişi rolünü üstlenmesini harekete geçirmektedir. Pentekostaller, dil ucu konuşmasını ilahi bir eylem olarak yorumlamakta ve sonuç olarak kendilerinin Kutsal Ruh'ta vaftiz edildiklerine inanmaktadırlar (Lindgren, 2014, 49-50). Holm'un (1976) bu çalışması Sundén'in rol teorisine ampirik bir kanıt sağlamaktadır.

5. Rol Kuramının Başarısı ve Yöneltilen Eleştiriler

Rol kuramı, kutsal hikâyelerin insanlar ve doğüstü varlıklar arasındaki rol üstlenme, rol benimseme ve etkileşim deneyimlerinin nasıl mümkün olduğunu açıklamada başarılıdır. Daha sonraki araştırmalarda, dinî referans çerçevelerinin insanların dinî deneyimleri üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu fikri sıklıkla vurgulanmış (Holm, 1997; 1976; Siikala 1978; Ayim-Aboagye, 1993), hatta doğüstü varlıklarla ilişkilendirilen rol türlerinin efsanevi rollere benzer işlevlere sahip olabileceği öne sürülmüştür. Ayrıca bilim adamları, genelleştirilmiş Tanrı rolünün, insanların dindarlığı için Sundén'in iddia ettiğinden çok daha önemli olabileceğini de göstermişlerdir (Lindgren, 2014,45). Bu arada şu hususu vurgulamak gerekir ki Sundén'den (1959/1966) sonraki İskandinav din psikolojisinde modern ve seküler bakış açısı öne çıkmıştır. Bu gelişme bir yönüyle İskandinav din psikolojisinin özgürleşerek yeni bir yönelim kazanmasına yol açmıştır. Çünkü Sundén'in din psikolojik yaklaşımı ampirik ve betimsel değil teorik ve yerine göre de normatif bir karakter arz etmektedir. Bununla birlikte Belzen (1996, 196) Sundén'in kapsamlı bir bilgiye sahip olduğu çeşitli dinî gelenekler, dinî kişilik tipleri ve dinî deneyimleri izah edebilmek için psikolojiden özgürce yararlandığını belirtmektedir. Esasen Belzen'in olumlu gördüğü bu husus, Sundén'in sınırlılığı olarak da değerlendirilebilir. Zira ampirik psikolojik verilerin, dinî metinleri ve gelenekleri yorumlamada ziyadesiyle serbest bir dil ile kullanımı söz konusudur. Bu hususu kısaca şöyle örneklendirebiliriz: Sundén, Freud'un bastırma, yüceltme, süper ego ve ödipus kompleksi konusundaki görüşlerine katılır. Anlaşılacağı üzere o, Freud'u birçok açıdan olumlu bulur. Ancak Sundén'in rol kuramı; nörofizyoloji, psikanaliz ve kendini gerçekleştirme kuramlarıyla teoloji ve din tarihini de içermektedir. Sosyal psikolojiden gelen teorileri bilişsel teorilerle birleştirmekte ve gerektiğinde psikanalitik teori, analitik psikoloji ve biyolojik psikolojiden devşirdiği kavramları da sakınmadan sistemine dâhil etmektedir. Örneğin Sundén (1969) Lars Levi Laestadius'un dinî yaşamını analiz ederken Freud ve Jung'un kavramlarını birlikte kullanmıştır. Görüleceği üzere o, ele aldığı dinî olguyu analiz ederken psikolojik teori ve kavramları harmanlayarak eklektik bir yaklaşım sergiler. Esasen bu eklektik yapı, rol kuramının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca rol alma kavramı, psikanalizdeki özdeşleşme (identification) kavramına benzemektedir. Dahası Sundén'den önce rol kavramını

Spelen'in kullandığı bilinmektedir (Capps, 1982). Bu eleştirilere, davranışsal unsurlar ve kişilik tiyolojileri de eklenebilir. Son tahlilde içerdiği karmaşıklık nedeniyle rol kuramı, yüzeysel ve tek yanlılıkla eleştirilmiştir. Bu bağlamda Sundén'in atıfta bulunduğu çeşitli konuları yeterince kavrayamadığı belirtilmiş, hatta birbirini dışlayan kavram ve kuramları birbiriyle uyumlu şekilde sunabilmek için metodik bir zorlanma içine girdiği de ileri sürülmüştür. Zira dikkatle incelenirse Sundén'in birbirinden farklı teorileri "bütünlük" içinde birleştirmek istediği izlenimi oluşmaktadır (Wikström, 1987, 390). Anlaşılacağı üzere hem literatürde var olan kavramları kullanması hem de eklektik bir kuram ileri sürmesi rol teorisinin orijinalliği konusunda kuşku uyandırmaktadır. Ayrıca her ne kadar Sundén, kültürlerarası alıntı ve referanslara büyük önem vererek dinin tanımlanmasını yapmaya çalışsa da din psikolojisi vasıtasıyla Hristiyan inancını tekrar hayata döndürmek gibi normatif bir görev yüklediği konusunda da eleştirilmiştir (Wikström, 1987, 390). Bu eleştiri, metodist din anlayışını evrenselleştirmeye çalışan inanç gelişimi kuramcısı James Fowler'a yöneltilen tenkitlere benzemektedir (Özışık, 2020).

Metodik Eleştiri

Sundén'in rol kuramı dâhil araştırmalarında metodolojik sorunların olduğu hatta onun metodolojik bilgisinin değil fakat ilgisinin yetersizliği çeşitli eleştirileri beraberinde getirmiştir. Örneğin Sundén, kitaplarında ve makalelerinde, verilerini nereden nasıl topladığını, hangi tekniklerle analiz edip yorumladığını nadiren açıklamaktadır. Dinî deneyimlerin ve davranışların psikolojik süreçlerini aydınlatmak amacıyla müracaat ettiği teorileri, adeta hermenötik araçlar olarak görmekte, dolayısıyla verileri açıklamak için teoriyi değil teoriyi kanıtlamak için verileri kullanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Sundén, kendi geliştirdiği rol teorisini doğrulayabilmek için ilgili ya da ilgisiz ulaştığı tüm ampirik verileri kuramını destekleyici kanıtlar olarak görmektedir. Ayrıca onun, kendi topladığı verileri nadiren sorguladığı söylenebilir. Örneğin dinî deneyimlerle ilgili otobiyografik anlatılar ile deneyimleme arasındaki karmaşık ilişkiyi pek tartışmaz. Bu, inşacı yaklaşım bakımından dikkate değer bir eksiklik (Lindgren, 2014, 41). Dolayısıyla teori ile verileri net bir biçimde ayırmadığı için Sundén'in kuramsal tartışmaları ne derece ampirik kanıtlara dayandığını kestirmek zordur. Şu hususu da belirtmek gerekir: Kendi kuramı dinî bir fenomenin belirli yönlerini açıklayamadığında, bunu ampirik bulgular ışığında yenilemek yerine farklı teorilerle açıklamayı tercih etmiştir.

Süreç Analizindeki Eksiklikler

Daha önce vurgulandığı üzere Sundén, insanların dinî deneyime sahip olabilmeleri için belli dinî bir geleneği benimsemeleri gerektiğini söylemektedir. Bununla birlikte Sundén'in teorisini, bazı açılardan eksik kalmaktadır. Örneğin, dinî bir referans çerçevesinin nasıl, ne zaman ve hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve bu sürecin değişime nasıl yol açtığı belirsizdir. Sundén'in teorisini, uyuşturucu kullanımı, oruç tutma ve dans etme gibi dinî deneyimi etkileyen faktörleri ele alsa da onun bu faktörleri sistematik bir şekilde işlemediği ifade edilmektedir (Belzen, 1996,195). Ayrıca Sundén'in kuramında, dinî deneyimi etkileyen faktörlerin tam olarak nasıl işlediğine dair detayların eksik olduğu ve onun sunduğu bazı verilerin (ipuçlarının) hem geniş bir soru alanı oluşturduğu hem de daha fazla araştırma yapmaya ihtiyaç oluşturmaktan öteye gitmediği söylenmektedir (Belzen, 1996,188). Olumsuz gibi algılanan bu eleştiri, kanaatimizce olumludur. Zira Sundén'in kuramı yeni sorular ve yeni çalışmaları harekete geçirme potansiyeline sahiptir.

Yorumlayıcı Gelenekten Kaynaklanan Zorluklar

Sundén'in sosyal inşacı yaklaşımı, pozitivist ve evrenselci psikolojideki kalp ve beden, fizik ve metafizik, insan ve evren arasındaki ayrıma meydan okumakta ve bir alternatif sunmaktadır. Ona yapılan itirazlar içinde yer alan, öznel bir varlık olan insanın biliş ve algısının, deneyim ve davranışlarının kültür tarafından belirlendiği fikri ile din psikolojisine katkıda bulunan James, Otto ve Bergson gibi isimlerden farklılaşmaktadır. Aslında bu durum, Sundén'in kuramının büyük ölçüde original olduğunu teyit etmektedir. Keza Sundén'in sosyal inşacı yaklaşımının hem anlatsal psikoloji hem de nitel araştırma yöntemlerinin temelini oluşturan yorumlayıcı geleneği beslediği rahatlıkla söylenebilir (krş. Belzen, 1996, 182).

SONUÇ

Sundén, İskandinav ülkelerinde din psikolojisinin gelişiminde kritik bir rol oynamıştır. Bu bağlamda o, siyasi krizler ve savaşlarla boğuşan 20. yüzyılın kaotik ortamında, İskandinav ülkeleri başta olmak üzere Kıta Avrupasında din psikolojisini besleyen ve geliştiren bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Belzen, 1996). Her ne kadar Sundén, daha ziyade biyografik ve otobiyografik malzeme ile anlatsal bir din psikolojisi yapmaya çalışsa da onun gözlem ve içgörüyü önem verdiği, hatta ampirik yöntemlere kapalı olmadığı rahatlıkla söylenebilir (bkz. Sundén, 1964). Nitekim doktora öğrencilerini ampirik çalışmalara yönlendirmesi, bu hususu destekleyici mahiyettedir. Sundén, daha ziyade kuramsal temelli araştırmalar yapsa da öğrencileri onun teorisinin ampirik temellerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu süreçte onun kuramı yer yer başka kuramlarla desteklenmiş ve iyileştirilmiştir. Bilimsel geleneğin oluşumu esasen bu şekilde gerçekleşir. Bu anlamda Sundén'in öğrencilerinin, rol teorisini bir yönüyle tamamlama ve güçlendirme işlevi üstlendiği söylenebilir.

Sundén, *din ve roller kuramının* kurucusu olarak tanınsa da kendi araştırmalarında sadece rol teorisine sıkı sıkıya bağlı kalmamış, başka teorilerden de seçmeci hatta pragmatist bir tavırla yararlanmış. Bu durum, onun aslında müstakil bir teori geliştirip geliştirmediğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Sundén'e yapılan eleştirilerin başında fikirlerini ve gözlemlerini yeterince yapılandırılmamış olması gelmektedir. Zira teorisinin temel kavramları çoğunlukla belirsiz bir şekilde tanımlanmıştır. Bu belirsizlik, Sundén'in bazen ne kast ettiğinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Nitekim Geyer (Lindgren'den naklen, 2014, 56), Sundén'in dağınık düşüncelerini özetleyip sistemleştirmeye çalışan öğrencilerinin buradan bir teori çıkartmaya çalışmalarını fazlasıyla cömertce bir davranış olarak yorumlamaktadır. Ona göre ortada dört başı mamur bir kuram mevcut değildir.

Din psikolojisi araştırmalarında Sundén'in rol kuramının etkisi 1970'li yıllarda ön plana çıkmıştır. Yaklaşık on yıl boyunca, Sundén'in teorisini uygulayan, sistemleştiren ve geliştiren çalışmalar, genellikle Sundén'in doktora öğrencileri tarafından yapılmıştır. Bu araştırmalarda dinî değişim, dinî gelişim, dil ucu konuşmaları ve Tanrı'nın rehberliği gibi çeşitli fenomenlerin psikolojik süreçleri izaha çalışılmıştır. Bu süreçte araştırmacılar rol kuramında revize edilmesi gereken hususlar olduğunu fark etmişlerdir. Bununla birlikte, söz konusu kuramın ampirik verilerle tam sistematik bir şekilde test edilmesi hiç bir zaman gerçekleşmemiştir. Daha açık bir ifadeyle rol kuramı, yapılan araştırmalarda sadece bir hermenötik araç olarak kullanılmıştır. Örneğin Källstad (1974) ve Åkerberg'de (1975) görüleceği üzere, rol kuramının ampirik verilerinin teorik ve spekülatif bir şekilde çeşitli dinî fenomenleri anlamlandırmak için kullanıldığı görülmektedir. 1980'li yıllarda Sundén'in rol teorisine olan bilimsel ilgi iyice azalmış, bu bağlamda yapılan çalışmaların sayısında fark edilebilir bir düşüş gözlenmiştir. Az sayıda da olsa 1980'li yıllardan sonra rol kuramı çerçevesinde yapılan çalışmalar bu teorisinin gelişimine önemli bir katkı sağlamamıştır. Din psikolojisi alanının mümtaz dergilerinden *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1987'de rol teorisine ilgili özel bir sayı çıkarsa da bu teoriye yönelik akademik ilgi, 1990'ların ortalarından itibaren neredeyse yok olmuştur. İlginin azalmasının temel nedeni kuramın kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda kuramın ana kavramlarının belirsizliği, sistematik olmayışı, ifade edilen kavramların ampirik araştırmalarda işler hale getirilememesi (operasyonelleştirme) dolayısıyla test edilememesi ilk akla gelen nedenler arasındadır.

Lindgren'in (2014, 57) Holm'den aktardığına göre modern dönemde insanların dinî anlatılara aşinalığının azalması bu teoriye ilginin sönmesine yol açmıştır. Kanaatimizce post modern dönemin başlamasıyla birlikte büyük anlatılar otoriter kabul edildiği için geri plana düşmeye, küçük kuramsal açıklamalar ve modeller öne çıkmaya başlamıştır. Örneğin Freud ve Jung'un büyük anlatılara dayalı kuramları her ne kadar psikoterapide kullanılsa da din psikolojisi araştırmalarında pek rağbet bulmamakta, yeni Freudçu yaklaşımlar çerçevesinde bilişsel davranışçı yaklaşımlarla sentezlenerek oluşturulan küçük kuramsal modeller üzerinden çalışmalar yapılmaktadır. Nitekim son yıllarda, din psikologlarının bağlanma, nesne ilişkileri, başa çıkma ve atıf gibi küçük çaplı teorilere rağbet ettiği görülmektedir. Rol kuramının halen yaygın

olarak kullanılan bilimsel teorilerle rekabet edebilmesi için anahtar kavramların hem nitel hem de nicel yöntemlerle sistematik bir şekilde ampirik veriler üzerinde yeniden ele alınması ve test edilmesi gerekebilir. Bu yaklaşım, teorinin Sundén'den bağımsızlaşması ve çağdaş psikolojik araştırmalara dayalı olarak yeniden formüle edilmesi anlamına gelir. Şu hususu önemle vurgulamak gerekir ki sosyal rol kavramı, din psikolojisi geleneğinde yerelliğin önemi hususunda yaratıcı fikirler sunabilir. Belzen'den hareketle söyleyecek olursak sosyal rol kavramı hem tarihsel hem de çağdaş dinî yaşayışı kültürel psikolojik temelleri açısından izah için yetkin bir araç olarak görülebilir. Kutsal metinler, mitolojik anlatılar, dinî hikâyeler, semboller, söylemler karşılıklı etkileşim ile rol üstelenerek inanç gelişiminde önemli bir hisseye sahiptir (Belzen, 1996). Sundén'in (1959/1966) işaret ettiği dinî deneyime ilişkin rol teorisi hem çağdaş hem de tarihsel vakaları analiz etmek için güçlü bir teoridir. Bununla birlikte kültürel din psikolojisi çalışmalarında Sundén'den yeterince yararlanılmamaktadır. Hâlbuki rol teorisi tıpkı anlatsal psikoloji gibi çağdaş teorik gelişmelere uyumlu bir şekilde geliştirilebilir (Belzen, 2019; 1995; 1996). Yerelliğin sıkça vurgulandığı post modern bilim anlayışının Sundén'i yeniden keşfetmesi, farklı inanç geleneklerinde dinî yaşantının nasıl bir biçim kazandığını anlamaya zemin hazırlayacaktır. Hatta söz konusu teorinin Müslüman kültürde ne oranda çalıştığı hem teoriye katkı hem de teorinin Müslüman Türk örnekleme tartışılmasına zemin hazırlayabilir. Dahası içeriden bakışla yerel bir rol teorisi de geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Belzen, J. A. (1996). Beyond a classic? Hjalmar Sundén's role theory and contemporary narrative psychology. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 6(3), 181-199.
- Belzen, J. A. (1998). The psychology of religion in Europe—a contextual report. *Pastoral Psychology*, 46(3), 145-162.
- Belzen, J. A. (2019). What, why and how? Meta-reflections on cultural psychological approaches to the scientific study of phenomena called religious. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 53, 158-187.
- Capps, D. (1982). Sundén's role-taking theory: the case of John Henry Newman and his mentors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 58-70.
- Capps, D. (1982). The psychology of petitionary prayer. *Theology Today*, 39(2), 130-141.
- Capps, D. (1996). Sundén's Role Theory--An Impetus to Contemporary Psychology of Religion.
- Duchesne-Guillemain, J., Glasse, J., & Sundén, H. (1965). The Meaning and End of Religion: A Symposium. *Harvard Theological Review*, 58(4), 432-451.
- Ericek, Ş. (2023). Hjalmar Sundén'in rol kurami ve din psikolojisi çalışmaları üzerindeki etkisi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(94), 931-936.
- Heider, F. (1958). Perceiving the other person. İçinde, F. Heider, *The psychology of interpersonal relations* (pp. 20–58). John Wiley & Sons Inc. <https://doi.org/10.1037/10628-002>
- Heider, F. (1958). The naive analysis of action. In F. Heider, *The psychology of interpersonal relations* (pp. 79–124). John Wiley & Sons Inc. <https://doi.org/10.1037/10628-004>

- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. John Wiley & Sons Inc. <https://doi.org/10.1037/10628-000>
- Heine, S. (2005). *Grundlagen der Religionspsychologie: Modelle und Methoden*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Holm, N. G. (1987). Sundén's role theory and glossolalia. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 383-389.
- Holm, N. G. (2011). "Writing Heavenly Language": My Research on Pentecostalism and Glossolalia. İçinde, *Psychology of Religion: Autobiographical Accounts* (pp. 91-106). Boston, MA: Springer US.
- Holm, N. G. (2019). An integrated role theory for the psychology of religion: Concepts and perspectives. In *The psychology of religion* (pp. 73-85). Routledge.
- Holm, N., & Järvinen, P. (1996). Psychoses and religion. *Grzymala-Moszczyńska and Beit-Hallahmi, ed. Religion, psychopathology and coping*. Amsterdam: Rodopi, 263-8.
- Holm, Nils G. "An Integrated Role Theory for the Psychology of Religion: Concepts and Perspectives." In *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*, edited by Bernard Spilka and Daniel N. McIntosh, pp. 73-85.
- Holm, Nils G. "Role Theory and Religious Experience." In *the Handbook of Religious Experience*, edited by Ralph W. Hood, pp. 397-420.
- Hood Jr, R. W. (1991). Holm's Use of Role Theory: Empirical and Hermeneutical Considerations of Sacred Text as a Source of Role Adoption. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 1(3), 153-159.
- Illman, S. (1997). Religion in Literary Works: On the Study of Psychological Aspects of Religion in Literary Settings. *Archive for the Psychology of Religion*, 22(1), 80-99. <https://doi.org/10.1163/157361297X00072>
- James, W. (1902). *The varieties of religious experience: A study in human nature*. Modern library.
- Jung, C. G. (1990). *Antwort auf Hiob*, München : Deutscher Taschenbuch-Verl.
- Källstad, T. (1974). *John Wesley and the Bible, a psychological study* (Doctoral dissertation).
- Källstad, T. (1987). The application of the religio-psychological role theory. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 367-374.
- Källstad, Thorvald, ed. *Psychological Studies on Religious Man*. Uppsala, Sweden, 1978. Festschrift dedicated to Sundén on his seventieth birthday.
- Karaca, F. (2019). Din Psikolojisi Tarihinde Psiko-Biyografi Geleneği. *bilimname*, 2019(40), 7-35.
- Keilbach, W., & Krenn, K. (1980). Hjalmar Sundén zum siebzigsten Geburtstag: Vorwort. *Archiv Für Religionspsychologie / Archive for the Psychology of Religion*, 14(1), 3-6. <http://www.jstor.org/stable/23918211>
- Kirkpatrick, L. A. (1992). An attachment-theory approach psychology of religion. *The international journal for the psychology of religion*, 2(1), 3-28.
- Lindgren, T. (2004). The narrative construction of Muslim identity: A single case study. *Archive for the Psychology of Religion*, 26(1), 51-74.

- Lindgren, T. (2014). Hjalmar Sundén's impact on the study of religion in the Nordic countries. *Temenos-Nordic Journal of Comparative Religion*, 50(1), 39-62.
- Maraşlıoğlu, Ş. E. (2023). Çocuklukta Dini Kimliğin İnşası- Rol teorisi bağlamında psikolojik bir analiz, EskiYeni.
- Maraşlıoğlu, Ş. E., & Kartopu, S. (2023). Dinî Kimliğin Oluşumunda Çocukluk Döneminin Etkisi Rol Teorisi Bağlamında Psikolojik Bir Analiz. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 27(2), 684-705.
- Özışık, S. (2020). "Fowler'dan Streib'a İnanç Gelişimi Teorisinin Evrimi". *Din Psikolojisi: Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler*. Ed. Zeynep Sağır. 46-83. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Özışık, S. (2023). Erken Çocuklukta Dini-Ahlaki gelişim. Ed. R. Kaymakcan, ErkenÇocuklukta Dini-Ahlaki gelişim (s. 429-447). İstanbul: Ensar.
- Pettersson, T. (1975). *The retention of religious experiences* (Vol. 3). Almqvist & Wiksell.
- Samarin, W. J. (1972). Tongues of men and angels: The religious language of Pentecostalism. *Religious Studies*, 9(4).
- Sharpe, E. J. (1969). Nathan Söderblom and the study of religion. *Religious studies*, 4(2), 259-274.
- Siikala, A. L. (1978). *The rite-technique of the Siberian shaman*. Suomalainen Tiedekat.
- Spilka, B., Shaver, P., & Kirkpatrick, L. A. (1985). A General Attribution Theory for the Psychology of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24(1), 1-118.
- Sundén, H. (1962). Die Religion und die Rollen: Eine Selbstanzeige. *Archive for the Psychology of Religion*, 7(1), 277-281.
- Sundén, H. (1964). Die Rollenpsychologie als heutige Aufgabe der Religionspsychologie. *Archive for the Psychology of Religion*, 8(1), 70-81.
- Sundén, H. (1966). Die Religion und die Rollen [Religion and roles]. *Berlin: Töpelmann*.
- Sundén, H. (1967). Bedingungen religiöser Erfahrung. *Archive for the Psychology of Religion*, 9(1), 41-49.
- Sundén, H. (1975). Erlebnisse, Drogen und Referenzsysteme. *Archive for the Psychology of Religion*, 11(1), 124-130.
- Sundén, H. (1975). *Gott erfahren: das Rollenangebot der Religionen*. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn.
- Sundén, H. (1978). Regression und Phasenwechsel: Einige Bemerkungen zur „Psychoanalytischen Religionstheorie“. *Archiv für Religionspsychologie/Archive for the Psychology of Religion*, 13, 51-60.
- Sundén, H. (1982). Luthers Vorrede auf den Psalter von 1545 als religionspsychologisches Dokument: Einige Bemerkungen. *Archive for the Psychology of Religion*, 15(1), 36-44.
- Sundén, H. (1982). *Religionspsychologie: Probleme und Methoden*. Calwer Verlag.
- Sundén, H. (1987). Saint Augustine and the Psalter in the light of role-psychology. *Journal for the scientific study of religion*, 26(3), 375-382.

- Unger, J. (1976). *On religious experience: A psychological study*. Acta Universitatis Upsaliensis.
- Van der Lans, J. (1987). The value of Sundén's role-theory demonstrated and tested with respect to religious experiences in meditation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 401-412.
- Wikström, O. (1987). Attribution, roles and religion: A theoretical analysis of Sundén's role theory of religion and the attributional approach to religious experience. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 390-400.
- Wikström, O. (1993). The psychology of religion in Scandinavia. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 3(1), 47-65.
- Wikström, O. (1995). Dostoyevski as a Challenger of Modern Psychology. *On Losing the Soul: Essays in the Social Psychology of Religion*, 119.
- Wulff, D. M. (1991). *Psychology of religion: Classic and contemporary views*. John Wiley & Sons.
- Yavuz, K. (2013). *Günümüzde inancın psikolojisi*. Boğaziçi Yayınları.

STRUCTURED ABSTRACT

This study examines Hjalmar Sundén's contributions to the field of psychology of religion and aims to introduce and highlight the importance of his role theory to Turkish academia. It addresses the innovations Sundén brought to the psychology of religion during his time, the ways his theories were utilized, supportive research, criticisms, and the potential applicability in Turkey. Hjalmar Sundén was a significant figure who revitalized the discipline of psychology of religion during its stagnation period between the 1930s and 1970s. Examining Sundén's academic background and works reveals his broad perspective on the psychology of religion. Sundén led the establishment of the chair of psychology of religion in Sweden and defined the primary task of the psychology of religion by psychologically examining religious experiences and behaviors. Sundén's role theory introduced an interdisciplinary approach to research in the psychology of religion. His work combined structural-analytical, symbolic interactionist, and perceptual-analytical models, strengthening the relationship between the psychology of religion, general psychology, and the history of religions. An important aspect of Sundén's role theory is his perspective on how religious experiences should be understood. He approaches religious experiences as perceptual processes and emphasizes that these experiences are shaped by the individual's previous experiences and cultural references. Consequently, Sundén's contributions to the psychology of religion and his role theory should be further introduced and evaluated in Turkish academia. His theories are a significant resource for understanding religious experiences and bringing an interdisciplinary perspective to research in the psychology of religion. Sundén's deliberations on the psychology of religion in his works are quite deep and comprehensive. To summarize some key points:

1. The Concept of Role and the Psychology of Religion: Sundén applies the concept of role to the psychology of religion, aiming to uncover the unnoticed aspects of religious experience. Role has the characteristic of being assumed, adapted to, and internalized, developing with the individual's identification with it. Every kind of religious action should fundamentally be understood as a dual role-playing process.

2. Psychological Explanation of Religious Experience: Sundén uses the theories of Freud and Jung when explaining religious experience psychologically. According to Sundén, the psychology of religion should try to understand religious experiences by examining perceptual patterns.

3. Role Theory and Perceptual Processes: Sundén's role theory associates the individual's religious experience with perceptual processes. Religious stories provide a rich ground for role-taking and role-adoption.

4. *Religious Socialization and Mediators: According to Sundén, secure, insecure, and overly secure mediators play an important role in the process of religious socialization. Secure mediators are associated with positive religious experiences, while overly secure mediators tend to convey religious teachings in an authoritarian manner.*

5. *Role Theory and Religious Education: Sundén mentions two different approaches in religious education: one-way (indoctrination) and multi-directional holistic socialization. Multi-directional socialization aims to convey religious experiences through experience and increase the child's capacity for role-taking. Therefore, it has a higher chance of success.*

Sundén's role theory provides a framework for explaining individuals' religious experiences and religious changes. Research based on this theory is generally examined in three main categories: religious development processes, studies aimed at testing the theory, and studies aimed at developing the theory.

1. Religious Development Processes and Role Theory:

- *Religious Development in the Elderly: Sundén showed special interest in the religious lives of elderly individuals and suggested that they become more religious as they age. Wikström supported Sundén's views with a psychological study on the religiosity of elderly people in Sweden.*

- *Religious Development in Mystics: Researchers like Antoon Geels, Hjalmar Ekström, and Violet Tengberg examined the religious development of mystics using Sundén's role theory. These studies analyzed individuals' religious experiences and transformations in the context of role theory.*

2. *Studies Referencing Jung: Sundén's theory also references the concepts of Carl Jung, an important figure in analytical psychology. The use of Jung's concepts has contributed to the development of analytical psychology, especially in Scandinavian countries. Jung's concepts are frequently referenced in studies examining the visions of Jesus.*

3. Religious Experience and Religious Change:

- *Studies Aimed at Testing the Theory: Research testing the effectiveness of role theory in explaining religious experiences has examined how religious practices such as meditation affect individuals' religious experiences. For example, it has been shown that meditation can increase religious experiences by activating a religious frame of reference.*

- *Religious Experience and Religious Change: Researchers like Hans Akerberg have used role theory to understand individuals' religious experiences and changes. They have especially analyzed the transformations and religious experiences of individuals going through religious crises.*

These studies demonstrate that Sundén's role theory provides an effective framework for understanding religious experiences and changes, enabling the examination of various religious phenomena from a psychological perspective.

1. *Hjärpe (1977) and the Role of Muhammad: Hjärpe explains Muhammad's religious experiences using role theory. According to him, Muhammad's religious vision was shaped by the influence of religious texts around him and formed by imitating the role of Christian monks. Muhammad's retreat to Mount Hira reflects an effort to imitate the spiritual exercises of monks in seclusion.*

2. *Siikala (1978) and Shamanism: Siikala examines shamanic rituals in the context of role theory. According to him, shamans find themselves in a role during rituals and enter a trance by adopting this role. However, shamans tend to maintain contact with reality even in their trance states.*

3. *Järvinen (1991) and Psychosis: Järvinen examines the religious experiences of psychotic patients using role theory. Psychotic patients adopt the role of God to take a strong defensive position, showing how role theory operates in psychotic patients.*

4. *Holm (1997) and Symbol-Based Reality Construction: Holm explains the construction of symbolic reality using role theory. He examines the interaction between the inner existence domain and the outer existence domain and discusses how symbols shape individuals' experiences.*

5. *Success and Criticism of Role Theory: While role theory is successful in explaining religious experiences, it has also been a focus of criticism. The complexity of role theory and Sundén's efforts to*

push certain aspects of the theory have been frequently criticized. Additionally, it has been argued that Sundén brought a normative approach to the psychology of religion through role theory.

Overall, various studies have been conducted on how role theory can be used to explain religious experiences and on the development of the theory.

Methodological Criticism:

Critics of Sundén's methodology highlight that the data collection and analysis processes lack transparency. The sources of the data, the techniques used, and the methods of analysis are often unexplained or inadequate. Sundén's tendency to use data to confirm his own role theory, according to critics, did not constitute an objective research approach. Additionally, it is noted that Sundén did not question the data he collected and did not sufficiently discuss the complex relationships related to religious experiences. This criticism makes it unclear how much Sundén's theoretical discussions are based on empirical evidence.

Deficiencies in Process Analysis:

It is noted that Sundén's theory does not sufficiently detail processes such as how a religious reference frame emerges and how factors affecting religious experience operate. The role theory does not systematically address the factors influencing religious experience, and the data is considered insufficient to require further investigation. These deficiencies make it difficult to fully explain and test Sundén's theory.

Challenges from the Interpretive Tradition:

Sundén's social constructionist approach challenges traditional psychological paradigms by offering an alternative perspective. However, this approach also has specific challenges. Particularly, the idea that human cognition and perception are determined by culture differs from other theories in the psychology of religion. While Sundén's approach is considered original and enriching for the interpretive tradition, some critics find this approach inadequate.

In conclusion, Sundén made significant contributions to the development of the psychology of religion in Scandinavian countries. He emerged as a figure who nourished and developed the field of the psychology of religion in the chaotic environment of the 20th century. Sundén's research did not strictly adhere to role theory; instead, he exhibited a selective and pragmatic approach. However, the independence of his theory has been questioned, and the ambiguity of its fundamental concepts has been criticized.

The influence of Sundén's role theory gained importance in the 1970s but declined in subsequent years. The ambiguity of the theory's concepts and the lack of empirical testing played a significant role in the decrease in interest. In the new era, there has been an increase in interest in small-scale theories and models in research in the psychology of religion. Role theory can be a potential tool for understanding religious experience in local and cultural contexts. Turkish psychology of religion can gain important contributions from Sundén's perspective. Sundén's qualitative research approach can be applied to Turkish psychology of religion, and a local role theory can be developed.

Sundén led the establishment of the chair of the psychology of religion in Sweden and defined the primary task of the psychology of religion by examining religious experiences and behaviors psychologically. His own theory, known as role theory, introduced an interdisciplinary approach to research in the psychology of religion.

Sundén's work combined structural-analytical, symbolic interactionist, and perceptual-analytical models, strengthening the relationship between the psychology of religion, general psychology, and the history of religions. Sundén's role theory approaches religious experiences as perceptual processes and emphasizes that these experiences are shaped by the individual's previous experiences and cultural references. Sundén's work is known for bringing an interdisciplinary perspective to research in the psychology of religion and for examining religious experiences from a psychological standpoint.